

הנגישות לצדק במשפט הישראלי

מאת

ורד דשא*

א. בין גישה לערכאות לנגישות לצדק

לכל אזרח נתונה זכות לקבל את יומו בבית המשפט. זוהי זכות הגישה לערכאות שפירושה הזכות להביא את עניינו לבחינה שיפוטית, להכרעה או ליישוב סכסוך. זכות הגישה, במובנה הרחב, היא זכותו של האדם לפנות אל בית המשפט ולקבל סעד ללא סירוב, ללא עיכוב וללא משוא פנים.¹ בהיעדרה אין אפשרות לפנות לבית המשפט, לזכות במשפט הוגן ולקבל סעד משפטי בגין הפרת זכויות.² זכות הגישה לערכאות היא זכות יסוד אשר מוכרת כיום כזכות חוקתית, הדבר קיבל ביטוי בפסיקה³ וגם בכמה דברי חקיקה.⁴

הנגישות לצדק לעומת זאת, היא מושג רחב יותר ועמוק יותר. נגישות לצדק או גישה לצדק, הם יותר מאשר שיפור הגישה לערכאות או הבטחת ייצוג משפטי.

המונח "גישה לצדק" מתבטא בראש ובראשונה ביכולתו של כל אדם להשתמש במערכת המשפטית כדי להגן על עצמו ועל האינטרסים שלו, ללא קשר להכנסתו או יכולותיו הכלכליות; זוהי יכולתם של אנשים לבקש ולקבל תרופה או סעד דרך מוסדות פורמאליים או לא פורמאליים לתלונותיהם. גישה לצדק פירושה גם שוויון דינוני. אין נגישות לצדק כאשר אזרחים או קבוצות שמצויות בשולי החברה חוששים ממערכת המשפט, רואים אותה כזרה ואינם נגישים אליה. אין נגישות לצדק כאשר מערכת המשפט איננה נגישה מבחינה כלכלית, כאשר אין לאנשים מידע או ידע על אודות זכויותיהם. אין נגישות לצדק כאשר שני צידי המתרס אינם שווים בכוחותיהם או במעמדם בעיני בית המשפט. נגישות לצדק משמעה הגנה משפטית נורמטיבית, מודעות משפטית, סיוע וייעוץ משפטי, שוויון בין המתדיינים, הליך הוגן – מתחילתו ועד סופו – משלב הגשת התביעה ועד לאחרון הערעורים; שפיטה, אכיפה ופיקוח נגישים, יעילים והוגנים – במערכת המשפט במובנה הרחב.

* הכותבת היא מחברת הספר **מערכת המשפט בישראל** (הוצאת "נבו" 2019).

¹ יורם רבין, "זכות הגישה לערכאות - מזכות רגילה לזכות חוקתית", **המשפט** ה' (תשס"ה) 217.

² ליאב אורגד, יורם רבין, "זכות הגישה לערכאות של נתיני אויב", **מחקרי משפט** כט (2014) 469.

³ ראו למשל ע"א 733/95 ארפל אלומיניום בע"מ נ' קליל תעשיות בע"מ, פ"ד נא(3) 577, 629 (1997); ע"א 4980/01 שלום כהן, כונס נכסים נ' צוריאל גלאם, (פורסם בנבו) 2004. פסקה 4 לפסק דינה של כב' השופטת דורנר.

⁴ בין חוקים אה ניתן למנות את החוקים המעניקים פטור מאגרת בית משפט לחסרי יכולת כלכלית חוקי סיוע משפטי שמכוחם מוענקים שירותים משפטיים למי שידו אינה משגת לשאת בעלותם; הקמת בית משפט לתביעות קטנות כחלק מפתרון בעיית יכולת הגישה לערכאות של "האדם הקטן"; חוקים המתירים במפורש הגשת תובענות ייצוגיות ככלי המגביר את יכולת הגישה לערכאות של ניוזקים רבים שכל אחד מהם סובל נזק קטן בלבד; ופיתוחן של הליכים אלטרנטיביים לבתי המשפט כגון פישור ובוררות. ראו רבין, לעיל הערה 1 בעמ' 218-219.

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי.

אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

כאזרחים, אנו נסמכים על המערכת המשפטית האזרחית כאשר אנו נזקקים לטפל בבעיות כמו עיקול שהוטל באופן פסול, אלימות במשפחה, גירושין, אפליה, פשיטת רגל, וסוגיות משפטיות קריטיות רבות אחרות. אך בעוד המערכת המשפטית האזרחית יכולה להיות כלי רב עוצמה לתיקון עוולות, היא גם מורכבת מאוד ועשויה, לכן, להיות קשה לניווט ללא סיוע של עורך דין מיומן. אזרחים אשר אינם יכולים לשכור לעצמם עורך דין, גישתם למערכת בתי המשפט, והאפשרות שלהם לקבל צדק – היא מוגבלת.

עבור אנשים בעלי הכנסה נמוכה, חוסר יכולת לשכור שירותי עורך דין אינה המדד היחיד לנושא הנגישות. גם אגרות, הוצאות משפט ושכר טרחה עשויות להיות מכשול להשגת צדק – הן למי שמיוצג והן עבור מי שמבקש לייצג את עצמו. כך גם הפרוצדורה המורכבת יכולה להיות מכשול לא מבוטל להשגת צדק – בין אם מדובר במידע בנושאים פרוצדוראליים פשוטים כמו מתי והיכן יש להגיש את התביעה או מהן הזכויות שיש לך בבית המשפט; ובין אם עסקינן בתקנות סדרי הדין שעשויות בחלקן להקים או להפיל טענות משפטיות.

בהעדר נגישות לצדק – עשויים אזרחים רבים שאין בכוחותיהם לשכור יעוץ משפטי ברמה טובה, להיאבק עם בעיות משפטיות שעלולות להשפיע לרעה על פרנסתם, בריאותם, הדיור שלהם, מצבם המשפחתי, ילדיהם ובני משפחותיהם. ככל שמערכת המשפט אינה יכולה להבטיח נגישות לכל אדם ואזרח, הופכים אלה למשוללי זכויות ויעד לניצול, ואנו עשויים למצוא את עצמנו יוצרים מגזרים שלמים שאינם יכולים לקבל צדק. הנגישות למערכת המשפט חשובה לא רק להגנה על איכות חייו של כל אזרח אלא לשמירה על איכותו של צדק זמין לכול אחד בחברה האנושית.

ב. נגישות לצדק: מי מגדיר מהי?

1. קולו של הציבור

בשנים האחרונות נשמעים בעולם לא מעט דיונים בנושא הנגישות לצדק. קיימת לא מעט כתיבה וספרות משפטית שעוסקת בנושא,⁵ שאף היווה מושא למחקרים וועדות.⁶ בדיונים אלה נוטלים

⁵ ראו למשל יובל אלבשן, **זרים במשפט – נגישות לצדק בישראל** (2005) הוצאת הקיבוץ המאוחד; יובל אלבשן, "נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט", **עלי משפט** (2) תשס"ד 497; נטע זיו, כללי נגוד העניינים של עורכי דין ונגישות למשפט: עורך הדין אחרון בעיר' - לי או לך? (בעקבות פסק דינו של בית הדין המשמעתי של לשכת עורכי הדין - בד"מ 18/98), **המשפט** י (תשס"ה) 311. יורם דנציגר, "הגבלת הגישה לבתי המשפט – עינוי דין" **פסק דין**, 1.2.2006, http://www.psakdin.co.il/fileprint.asp?filename=/minhali/public/art_cbc.htm. ראו גם מבקר המדינה, דוח שנתי 44 בנושא הסיוע המשפטי – הליכי הטיפול והשירות לאזרח, בעמ' 526 לדוח. לכתובה משפטית בקנדה ראו Trevor CW Farrow, What is Access to Justice, *Osgoode Hall Law Journal*, 51(3) (2014) Osgoode Legal Studies Research Paper No. 51/2014. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2503501> והאזכורים הרבים שם בהערה 1.

⁶ אחד המחקרים הידועים בעניין זה הוא זה הלורד וולף באנגליה, אשר עמד בראשותה של וועדה שמונתה בשנת 1994 על מנת לבחון את נושא ההליכים האזרחיים במערכת המשפט באנגליה ולהגיש את המלצותיה למודרניזציה בה. בעקבות המלצות הוועדה הותקנו כללים פרוצדורליים חדשים (1999) (Civil Procedure Rules). הדוח הסופי של הוועדה בראשות לורד וולף, **LORD WOOLF ACCESS TO JUSTICE, FINAL REPORT**, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.dca.gov.uk/civil/final/contents.htm>. עוד על הנושא ראו Malleison & Moules, לעיל הערה 80 בעמ' 95-107; כך ראו A.A.S. Zuckerman, *Lord Woolf's*

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

חלק אנשי אקדמיה, עורכי דין, שופטים, נציגי ממשלה וכדומה. הקולות הנשמעים באותם דיונים הם אמנם קולות של הציבור – אך בדרך כלל יהיו אלה קולותיהם של אנשי מקצוע ואנשים שבקיאים בנעשה במערכת המשפט.

גורמים אלה הם בוודאי חשובים ועליהם ליטול חלק בדיון, יחד עם זאת נשאלת השאלה מה תהינה תשובותיו של האיש "הקטן" ברחוב מה הוא חושב ומה הוא מבין בנושא הנגישות לצדק? לא מן הנמנע שבמקרה כזה אנו צפויים לקבל תשובות שונות לחלוטין מאלה שנשמעות על ידי "יודעי-דבר". במילים אחרות: כיום אנו שומעים בעיקר את אלה שמספקים את השירות במערכת המשפט אך יש לזכור, כי הנושא של נגישות לצדק נוגע לאזרחים ולא למערכת המשפט. לכן, בניגוד למצב הדברים דהיום, חשוב לשמוע, להבין ולהעריך את הצרכים הישירים של המשתמשים במערכת המשפט.⁷

2. ההשלכות של העדר הנגישות לצדק על הפרט ועל המדינה

מחקר שנעשה בקנדה גילה כי לפחות מחצית מן האוכלוסייה שם חוותה סוג מסוים של בעיה משפטית במהלך שלוש שנים נתונות. מנתונים אלה הניחו מבצעי אותו מחקר כי כמעט כל אדם יתמודד במהלך חייו עם בעיה משפטית כלשהי.⁸ מסקנותיהם והמלצותיהם היו, לכן, כי בדומה לענייני בריאות, עלינו להכיר בכך שראוי ורצוי שכל אדם יהיה במידה כזו או אחרת בעל ידע משפטי אשר מאפשר לו נגישות לצדק.⁹ לאור עודף המשפטיזציה הנוהג במקומותינו, ולאור העומס העצום שמערכת המשפט בישראל מאופיינת בו, אנו מניחים שנתונים אלה עשויים להיות דומים גם בישראל.

לבעיות משפטיות יש נטייה להיות בעלות השלכות רחב גם על הפרט וגם על המדינה: ראשית, אוכלוסיות חלשות, הן יותר רגישות וחשופות לבעיות משפטיות; ושנית, לבעיות משפטיות יש נטייה טבעית "להתרבות" - כלומר, סוג אחד של בעיה, לעיתים קרובות מורכב או מלווה בבעיה משפטית אחרת. לדוגמה, פיטורין או דרישת פינוי יכולים להוביל לקשיים כלכליים ולתביעות כספיות. נפילה עסקית יכולה להוביל להסתבכות כלכלית, להליכי פשיטת רגל ולהליכי הוצאה לפועל. הסתבכות כלכלית עשויה להוביל להסתבכות עם רשויות המס; נפילה כלכלית יכולה לגרום למשברים משפחתיים ולבעיות גירושין וכדומה.

לבעיות משפטיות כאלה עשויות להיות אם כן השלכות על המצב המשפחתי, אך גם על המצב הבריאותי, הנפשי והחברתי. הן עשויות להוביל לצורך בעזרה בסוציאלית, תמיכה נפשית או

Access To Justice: Plus a change..., MODERN LAW REVIEW, vol. 59(6) 1996, 773
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2230.1996.tb02694.x/epdf>

⁷ Farrow, לעיל הערה 5 בעמ' 4.
⁸ Ab Currie, *The Legal Problems of Everyday Life: The Nature, Extent and Consequences of a Justiciable Problem Experienced by Canadians* (Ottawa: Department of Justice Canada 2007) p. 2, 10-12
 כן ראו Farrow, שם, בעמ' 6, הערות 12-13.

⁹ Farrow, שם.

טיפולם רפואיים ולפיכך בסופו של דבר, העלות הפוטנציאלית שלהם – הן לאזרח, הן למדינה, היא משמעותית. מעבר לכל אלה, בעיות משפטיות, עלולות לפגוע מאוד באיכות החיים של הפרט. המסקנה לפיה על המדינה לקדם את הנגישות לצדק – היא אם כן כמעט טבעית.¹⁰

הבעיות המוכרות בנושא של הנגישות לצדק מתבטאות כמובן בעלויות הגבוהות של הייצוג המשפטי, אשר בעטיין, חלק גדול מן האנשים מוותרים הלכה למעשה על התמודדות עם הבעיה המשפטית שנשאתה, לכן, ללא פיתרון.

קושי נוסף הוא ידע בסיסי בנושא מערכת המשפט. בהעדר ידע כזה, חלק גדול של האנשים גם אינם מודעים לזכויותיהם ואינם יודעים כיצד להתמודד עם הבעיה המשפטית שנקרתה בדרכם, הם חוששים שהבעיה איננה ניתנת לפיתרון, שהטיפול בה כרוך בעלויות גבוהות או עלול להימשך זמן רב. לפיכך הם יוותרו על הטיפול בה. כך נוצרת מחזוריות שבה בעיות משפטיות שכולנו חווים אינן מטופלות, הן גורמות להיווצרות בעיות משפטיות אחרות או יוצרות מועקות אחרות – שבסופו של דבר מהוות נטל על המדינה.

3. מהי נגישות לצדק בעיני האזרחים - המשתמשים במערכת המשפט?

באותו מחקר אשר בוצע בקנדה,¹¹ התבקשו אזרחים, שאינם משפטנים להשיב על סדרת שאלות, ביניהן: כיצד אתה מגדיר צדק; ומה פירוש "גישה לצדק" בכל הנוגע להליך הוגן, צדק פרוצדורלי, נגישות לעורכי דין, משטרה ובתי המשפט.

אחד הדברים שהשתקף מן התשובות ועלה בבירור מן המחקר, הוא שלדעת ציבור הנשאלים, כסף ומעמד הם גורמי מפתח בכל הנוגע לנגישות לצדק. פירוש הדבר שבעיני הציבור - מערכת המשפט שאמורה להיות נגישה לכולם – נגישה למעשה רק לבעלי יכולת כלכלית או לבעלי מעמד גבוה, אשר יכולים לשכור שירותים משפטיים ברמה גבוהה שמאפשרת להם להשיג צדק. לדעת הנשאלים המערכת מונעת על ידי השאיפה לעשיית רווחים, שכר טרחת עורכי הדין הוא גבוה מידי וכל פעולה משפטית – ולו גם הקטנה ביותר – כרוכה בתשלום יקר מדי. העלויות משפיעות אם כן בבירור על הנגישות.

גורם משמעותי נוסף שנתפס בעיני הציבור כבעייתי הוא משך הזמן והתארכות ההליכים המשפטיים. עוד תוארו מצבים שבהם לאחר שנים ארוכות של ניהול הליך משפטי והמתנה להחלטה שיפוטית – ניתנה החלטה שלא היה בה "צדק".

גם מורכבות הנושא נתפסה בעיני המשתתפים בסקר כגורם בעל משקל. המערכת הוגדרה כלא שקופה, בלתי מובנת, לא ברורה ולא ידידותית. בסיכומו של דבר - מרבית הנשאלים טענו שמערכת המשפט היא מורכבת מידי, איטית מידי ויקרה מידי.

¹⁰ Farrow, שם, בעמ' 7.

¹¹ לעיל הערה 8

רוב הנחקרים טענו כי צדק פירושו הגינות, שוויון, מוסר והשתתפות פעילה של הציבור. רובם סברו שצדק צריך להיות פשוט יותר להשגה, זול יותר ומהיר יותר. רובם חשבו שידע והבנה הם אספקטים חשובים שיכולים לסייע להשגת צדק (גם במובן של מניעה והרתעה). רובם ציינו כי השפה המשפטית היא זרה לאנשים שאינם משפטנים; וכי המערכת צריכה להיות "ידידותית למשתמש". ורובם טענו שהתשובות מתייחסות הן לצדק פרוצדורלי והן לצדק מהותי.¹²

ג. אמון הציבור והנגישות לצדק

הלך הרוח הכללי בקרב הנשאלים באותו מחקר היה שהעדר נגישות לצדק, מוביל לחוסר אמון במערכת המשפט על כל ההיבטים שלה: החל מעורך הדין המייצג, דרך המנגנונים והפרוצדורה, עלות ההליך המשפטי ואורכו; ועד שופט והתוצאה המשפטית.¹³

תוצאת הסקר היא צפויה: מנגנון צדק אפקטיבי הוא מנגנון שלציבור יש ביטחון ואמון בו, ולכן אמון הציבור הוא חיוני גם בהיבט של הנגישות לצדק. ברור שלא ניתן להביע ביטחון במערכת שחוסמת את דרכם של אנשים ואינה מאפשרת להם גישה לצדק. הכול נוגע בסופו של דבר לאמון הציבור במערכת המשפט.

ד. הנגישות לצדק בישראל

בעידן של ימינו, נגישות לצדק היא מצרך חיוני ובסיסי. לכל איש ואישה, ילד וילדה צריכה להיות גישה לצדק ללא קשר ליכולותיו הכלכליות או לקשרים והיכרויות שיש לו. צדק הוא טובין חברתי בסיסי, כמו מזון, קורת גג וטיפול רפואי. הוא מהווה חלק מהביטחון הבסיסי של האזרח, זהו הביטחון ביכולתו לממש את זכויותיו במדינה דמוקרטית.¹⁴

המסקנות העולות מן המחקר שנערך בקנדה הן ברורות למדי, ולטעמנו, נכון יהיה לייחס אותם לכל מערכת משפט במדינה מערבית מתקדמת, לרבות למערכת המשפט שלנו. אם ננסה לתמצת את המסקנות ולתרגם אותם לקווים הכלליים המאפיינים נגישות לצדק על פי תפיסתו של הציבור, הרי שמערכת משפט צריכה להיות פשוטה יותר, מהירה יותר וזולה יותר. מדובר אם כן בשלושה פרמטרים עיקריים: פשטות ההליך; משך ההליך; ועלות ההליך. ברוח זו נוכל כעת לשאול האם במערכת המשפט בישראל יש נגישות לצדק? ננסה להשיב על השאלה על ידי בחינה של שלושת הפרמטרים העיקריים: פשטות ההליכים; עלות ההליכים ומשך ההליכים.

1. פשטות

נגישות פירושה בראש ובראשונה פשטות. הפשטות כרכיב מרכזי בנושא הנגישות לצדק, נבחנת על פי כמה פרמטרים: שפה משפטית ברורה ופשוטה; מערכת פשוטה וידידותית יותר - הן

¹² במישור הפלילי ציפיות הנשאלים נגעו גם ליעילותה של מערכת האכיפה הפלילית ולענישה ראויה לעבריינים פליליים.

¹³ Farrow, לעיל הערה 5 בעמ' 29-9.

¹⁴ Farrow, שם בעמ' 23.

מבחינת פרוצדורה והן מבחינה מהותית. שלישית, מצופה שתהיה זו מערכת שהשירות המשפטי בה נגיש יותר מבחינת עלויות. לחילופין, רצוי שתהיה זו מערכת שתאפשר לכל אזרח להגן על עצמו (ללא ייצוג), ולזכות בהליך הוגן על אף שאינו בקי בכללי הפרוצדורה.

1.1 שפה משפטית פשוטה ונגישה

נגישות משפטית מתחילה קודם לכל בהבנת השפה המשפטית המדוברת והטקסט המשפטי. לכאורה מדובר בדרישה טבעית וטריוויאלית. בפועל – זהו אחד המכשולים הגדולים ביותר בדרך להשגת צדק.

השפה המשפטית היא מורכבת מאוד, מלאה בניסוחים רבי משמעות ובמבנים תחביריים מורכבים. שפת החקיקה מנוסחת בקודים אשר זר אינו יכול להבין אותם ואת מטרתם; הסכמים פשוטים שניתן לתמצת אותם על פני עמוד או שניים משוכתבים לחוזים משפטיים רבי עמודים שמאופיינים בשפה פתלתלה; המשפטנים הישראלים מוסיפים חטא על פשע ומתבלים את המכתבים, חוות הדעת וההסכמים בביטויים בארמית; השופטים, מוסיפים לפסקי הדין שלהם ציטוטים של פילוסופיים או מלומדים משפטיים, אשר מובאים בשפת המקור. וככל שכתב היד המשפטי – יהא טיבו אשר יהא – ארוך יותר, נסמך על מסות ותיאוריות משפטיות, עשיר יותר בציטוטים ובאסמכתאות – הפרדוקס רב יותר. לכאורה לפנינו חוות דעת או פסק דין "מלומד" ומצד שני – זהו כתב יד אשר בעל הדין - האזרח הקטן - מקבל השירות - אינו מבין את תוכנו.

לא למותר לציין כי פסקי דין קצרים ותמציתיים – אינם טובים פחות או נכונים פחות. ההיפך, דפדוף של כמה עשרות שנים אחורה, לעשורים הראשונים של בית המשפט העליון, מגלה כי רוב פסקי הדין היו קצרים יחסית, דבר שלא פגם כהוא זה – לא בתוכנם, בעוצמתם, בחשיבותם, ביכולתם למסד זכויות יסוד ועקרונות יסוד, תקדימים והלכות חשובות; ולא בהשפעתם – הן בזירה המשפטית והן בזירה הציבורית.¹⁵

1.2 צדק פרוצדורלי

גורם נוסף שיש לו השפעה על פשטות ההליך ועל הנגישות הוא הפרוצדורה המשפטית וסדרי הדין - שהם אוסף של כללים שקובעים את דרך ניהול המשפט.

לא אחת נאמר על ידי בית המשפט העליון כי "הפרוצדורה אינה מיטת סדום...אלא מסגרת רחבה וגמישה" של כללים.¹⁶ בפועל, אף שלכאורה קיימת כיום גמישות מסוימת בנוגע לסדרי

¹⁵ ראו ורד דשא, **מערכת המשפט בישראל** (הוצאת נבו 2019) הדיון בפרק 10(ב) וכן רשימת פסקי הדין והאסמכתאות הנוספות הנזכרות שם בהערה 7.

¹⁶ ע"א 189/66 עזיז ששון נ' קדמה בע"מ, פ"ד (3) 477, 479 (1966). להלן הציטוט המלא: הפרוצדורה אינה מיטת סדום שבה מקצצים את רגליו או מתיזים את ראשו של בעל-דין כדי להכניסו לתוכה כנכה או כבר-מינן. הפרוצדורה היא מסגרת רחבה וגמישה למדי המכוונת לתת לבעל-דין את מלוא האפשרות להציג ולפתח את ענינו בצורה מלאה ושלמה. היא חייבת להישאר כך גם כאשר קורית תקלה או כשבעל-דין עושה שגיאה במהלך המשפט הניתנת לתיקון בלי לגרום עוול לבעל-הדין האחר, ועל בית-המשפט להרשות תיקון כזה בנדיבות וברחבות. "בעוול" מתכוון אני לעוול מהותי וממשי הפוגע בזכות מטריאלית או מקפח לגוף העניין, ולא רק לאי-נוחות

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשדר, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

הדין¹⁷, עדיין, יש בכוחה של הפרוצדורה לחרוץ את גורלו של תיק משפטי. מחד גיסא היא עשויה לזכות צד שיודע להשתמש בה, ומאידך גיסא היא עלולה לסתום את הגולל על ההליך. במקרים מסוימים – היא אף יכולה למנוע בירור של תובענה מראשיתה.

תיק יכול לקום וליפול על אי עמידה במועדים הקבועים בסדרי הדין; על טענות מקדמיות שאי-העלאתן בהזדמנות הראשונה עלולה לגרום לצד להפסיד את זכותו להעלותן; על ראיות שלא ניתן להציג בשל מגבלות ראייתיות; על טענות שלא הועלו על ידי הצדדים ולבית המשפט אסור להעלותם, ועוד.

אין חולק בדבר החשיבות הטמונה במיסוד כללים, הוראות, פרוצדורה וסדרי דין אחידים וברורים. אלו מגדירים כיצד יתנהל ההליך, באיזה סדר, באילו לוחות זמנים, את המותר והאסור במערכת המשפט וכדומה. הפרוצדורה המשפטית היא תנאי להליכים תקינים והוגנים, ולפיכך אנו עדים לחקיקה נרחבת בתחום זה ולהצעות למיסוד רפורמות שונות.

השוואה בין המצב הנוכחי לבין הליכי העבר מגלה פער. בעבר, היו ההליכים מבוססים על פרוצדורה פשוטה יחסית שאפשרה לכל איש ואשה להציג את טענותיהם בבתי המשפט. ההליכים החדשים לעומת זאת, מורכבים מאוד ומעוגנים בז'רגון משפטי שנהיר למומחים בלבד. במשך הזמן הפכה הפרוצדורה לזירת ההתגוששות העיקרית במאבקים משפטיים, כך שייצוג בידי עורכי דין מומחים הפך כמעט לתנאי הכרחי. עובדה זו מייקרת מאוד את ההליך, בעיקר כאשר לייצוג מתווספת גם מערכת משוכללת של אגרות אשר מממנות את מערכת המשפט.¹⁸ לכן, יש כמובן מחיר חברתי. מורכבות המשפט והתייקרותו, מרחיקה אותו מהישג ידם של רבים ומשפיעה לכן, באופן ישיר, על הנגישות לצדק.

2. מחיר הצדק

2.1 כללי

אחד הגורמים היותר משפיעים על נושא הנגישות לצדק – אולי אף המשפיע ביותר – הוא העלויות הגבוהות בדרך לקבלת סעד משפטי.

נושא העלויות מושפע מכמה גורמים עיקריים. הוא מורכב מעלויות הייעוץ המשפטי שניתן בשלבים מוקדמים עוד טרם תחילתו של הליך משפטי; מעלויות הייצוג המשפטי - ככל

נוהלית. אי-נוחות מסוג זה ניתנת בדרך כלל לתיקון בצורה נאותה בלי לקפח את ענינו של אף אחד מבעלי-הדין. כבר אמרנו הרבה פעמים שכמעט ואין לך דבר שבסדר דין שאינו ניתן לתיקון על-ידי האמצעי של פסיקת הוצאות. זו הדרך המתאימה שעל בית-המשפט לנקוט בה ובלבד, כאמור, שלא יהא בכך משום עשיית עוול לצד השני, כי אין מתקנים עוול בעוול. אילו כך נהגו בתי-המשפט באופן שיטתי היו פוסקות התנגדויות הסרק הבלתי-מוצדקות מצד עורכי-הדין בענייני נוהל, שמטרתן לנצל עד הסוף כל שגיאה או צעד מוטעה של הצד השני".

¹⁷ ראו פסק הדין בע"א 573/78 פרידמן נ' סגלוביץ, פ"ד (1) 169, 176 (1976) "אמנם אין הפרוצדורה מיטת סדום, אבל גם איננה מזרון סתם שאדם מקפלו וזורקו ממקום למקום..."

¹⁸ אבי רובין, "אזהרה עות'מאנית לאיילת שקד", הארץ, הסדנה להיסטוריה חברתית, 19.5.2015 <http://www.haaretz.co.il/blogs/sadna/1.2639879>. עוד בנושא האגרות והעלויות האחרות בהן כרוך ההליך המשפטי ראו להלן בתת הפרק הבא שעניינו "מחיר הצדק".

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש בהוגן: איזכור שם המהברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

שהמחלוקת השתכללה לכדי הליך משפטי; משיעורי האגרות המשתלמים למערכת בתי המשפט; מהוצאות שנדרשות במהלך ניהול ההליך, ומהוצאות המשפט ושכר הטרחה הנפסקים בסיום ההליך.

אלו הם כמובן הגורמים הטבעיים והראשוניים. אך נושא העלות מושפע מגורמים נוספים, ביניהם מורכבות ההליך, הימשכות ההליכים וגורמים נוספים. כאמור לעיל, בעיני הציבור הצדק צריך להיות פשוט יותר, מהיר יותר וזול יותר. כזכור, זוהי נגישות לצדק כפי שהיא נתפסת על ידי הציבור. אם נבחן את הדברים לעומק נגלה שלמעשה, מדובר בשרשרת של גורמים אשר שלובים ביניהם ומשפיעים האחד על השני באופן תמידי. המורכבות משפיעה על העלות; העלות מושפעת מן הקצב; הקצב מושפע גם מן המורכבות וכן הלאה. להלן נבהיר את הדברים:

2.2 ייעוץ וייצוג משפטי

2.2.1 עלות שכר הטרחה והשפעתו על הנגישות לצדק

שכר הטרחה – או עלות הייצוג המשפטי הוא הרכיב המשמעותי ביותר בתוך העלות הכלכלית של ניהול הליך משפטי. רכיב זה עשוי להסתכם בעשרות אלפי שקלים רבים, ולעיתים אף במאות אלפי שקלים לתיק – סכומים אשר אדם פרטי לרוב מתקשה מאוד לעמוד בהם.¹⁹ נושא הוצאות המשפט אינו מוסדר בדין הישראלי, ולכן סכומים אלה, קרוב לוודאי לא יוחזרו ללקוח, גם אם יזכה בתביעתו.²⁰ כך, נוצרים דרך קבע מצבים שבהם נאלץ אדם שנפגע, נעשק, או שקופחו זכויותיו בדרך כלשהי - להוציא סכומי עתק על מנת לקבל זכות שמגעת לו בדין. מנגד, אדם שאין באפשרותו לשלם עבור יעוץ משפטי ברמה טובה, קרוב לוודאי שלא יוכל לממש את זכויותיו, גם אם הצדק עימו.

ליכולת הכלכלית יש כמובן גם השלכות גם על "טיב" השירות המשפטי. אדם שידו משגת ויכול לשכור עו"ד מן השורה הראשונה – סביר שישפר לאין שיעור את סיכויי ההצלחה שלו בתיק. פירוש הדבר שהנגישות לצדק – טיבה ואיכותה – היא פועל יוצא ישיר של כסף.

¹⁹ שכר הטרחה של עורך הדין נקבע לפי מספר פרמטרים: היקף שעות העבודה בתיק, מספר הדיונים בבית המשפט, סדר גודל המחלוקת והפעולות בהן נוקט הצד שמנגד. בע"א 9282/02 יכין חקל בע"מ נ' עו"ד יצחק יחיאל, פ"ד נח(5) 20 (2004), נדונה השאלה כיצד נקבע שכר הטרחה הראוי והאם בית המשפט יכול לנקוט עמדה בעניין זה, וכך נאמר שם: "כיצד אומדים את השכר הראוי? קביעת השכר הראוי בגין טרחת עורך דין צריך שתיעשה בכל מקרה ומקרה לפי נסיבותיו. ודוק: דרך קביעתו של השכר הראוי, ושיעורו, אינם בגדר ידיעה שיפוטית, ועל בית המשפט לקבעם על בסיס הראיות המובאות בפניו ... בהקשר זה יש להביא בחשבון, בין היתר, את הזמן שהקדיש עורך הדין לטיפול בעניינו של הלקוח, את מהותו, היקפו ומידת מורכבותו של השירות, את שווי של העניין נשוא השירות, ואת המוניטין של עורך-הדין ... כמו-כן ניתן להתחשב בשיטה המקובלת לקביעת שכר הטרחה בתחום הנדון – במידה וקיימת שיטה כזו בפועל, ההכרעה בשאלת השכר הראוי אינה תמיד מן הקלות. כאמור, בית המשפט אינו נסמך, בעניין זה, על "ידיעה שיפוטית", ותכופות נדרש הוא לעדויות מפי מומחים בדבר השכר המקובל בנסיבות המקרה." בפועל, משרדים גדולים נוקבים בדרך כלל בשכר טרחה הבנוי על תעריף מסוים לשעת עבודה. שכרו של שותף בכיר במקרים אלה עשוי לעמוד על מאות דולרים לשעה. כמו כן עשוי שכר הטרחה להיות מושפע מן הסכומים המעורבים בתיק. כך למשל בתיקי ירושה עשוי שכר הטרחה לזנק במקרה שמדובר בעיזבון גדול וכך גם בתיקי גירושין. בתיקי עיזבון עשוי להצטרף לשכר הטרחה גם רכיב של אחוז מסוים מסכום העיזבון או מן הסכום שייפסק ללקוח. בתיקי גירושין בהם שכר הטרחה נקבע שלא על פי שעות - מוערכת עלות הייעוץ המשפטי (במשרד קטן-בינוני) בסכום של 50 עד 160 אלף שקלים לכל צד. ראו דבי קצב, "נפרדנו כך: כמה עולה להתגרש?!" mako 1.10.2013 <http://www.mako.co.il/home-family-relationship/family-account/Article-3fc0f87d4747141006.htm>

²⁰ על נושא הוצאות המשפט ראו להלן.

בהליך הפלילי, מקבלת היכולת כלכלית מימד נוסף – משמעותי עוד יותר. היא יכולה "לקנות" לאדם את חירותו, את חפותו, את שמו הטוב – רכיבים שיש בהם להשפיע על חייו ועל עתידו של הנאשם בכל המובנים. נאשם שמתנהל נגדו הליך פלילי עשוי לאבד את משרתו ואת מקור פרנסתו, הוא עשוי לחוות שבר אישי, כלכלי, או משפחתי, או כולם יחד. נאשמים אשר הפרוטה מצויה בכיסם ויכולים לשכור שירות משפטי מהשורה הראשונה – סיכוייהם להוכיח את טענותיהם ולהימלט מאימת הדין הפלילי גדולים יותר.

כך, גם בעבירות כלכליות-פליליות בהם מיוחס לנאשם מחדל כלכלי. בעבירות אלה, מושפעת העמדה העונשית של התביעה מהסרת המחדל.²¹ במקרה כזה יכולים נאשמים בעלי אמצעים לפעול לתיקון הליקוי ולעיתים אף לעתור להמרת כתב האישום בקנס מינהלי ולהימנע מהרשעה פלילית,²² או להמרת האישום בכופר כסף.²³ מהלך כזה דורש עבודה של אנשי מקצוע – עורכי דין ורואי חשבון – והוא כרוך בעלויות כבדות. נאשם בעל אמצעים, יכול לאפשר לעצמו "לקנות" למעשה בדרך זו את הסרת המחדל ואת ההימנעות מהרשעה. נאשם שיכולותיו הכלכליות אינן מאפשרות לו זאת, עשוי למצוא את עצמו נותר עם רישום פלילי, או בתרחיש פחות טוב, מרצה עונש מאסר.

2.22 עלות הייצוג כאמצעי לניצול לרעה של ההליך השיפוטי

זאת ועוד: קיימים מקרים בהם שכר הטרחה אותו נדרש האזרח לשלם לעורך הדין עבור ייצוגו, גבוה מסכום התביעה. לסיטואציה כזו יש שני פנים: מצד אחד – כאשר האזרח הוא התובע – הוא עשוי לוותר על תביעתו משיקולים של חוסר כדאיות כלכלית. מצד שני – כאשר האזרח הוא הנתבע הוא עשוי להוות יעד לניצול של גורמים בעלי כוח. הדבר בולט למשל במקרה של תביעות כספיות "קטנות" אשר מוגשות באופן סדרתי על ידי גופים ומוסדות גדולים. במקרים כאלה – לא אחת מרשה לעצמו הגוף התובע להגיש תביעות תוך שיהוי כבד ולעיתים אף בחלוף תקופת ההתיישנות, בהתעלם משאלת הסמכות המקומית, תוך דרישה לתשלום סכומים ללא הסבר כיצד חושבו, וכיוצא באלה פגמים שיוורדים לשורשו של ההליך.²⁴ התובע – בדרך כלל

²¹ תיקון תוצאות העבירה נכלל בתיקון 113 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 כאחד השיקולים אותם יכול בית המשפט לשקול לקולא בבואו לגזור את עונשו של הנאשם. ראו סעיף 40א(5) לחוק העונשין.

²² כאשר מדובר בעבירה מינהלית, חוק העבירות המינהליות, התשמ"ו-1985 מגדיר שני מסלולים חלופיים: דרך המלך היא טיפול מינהלי בדרך של הטלת קנס מינהלי, עם זאת, יכול התובע להגיש כתב אישום על פי סעיף 15 לאותו חוק. מנגנון הקנס המנהלי נועד לעבירות פליליות מסוג "עוון" או "חטא" שהעונש הקבוע בצדן הוא פחות משלוש שנות מאסר. קנס מינהלי יכול להינתן גם לאחר שהוגש כתב אישום והנאשם הסיר את המחדל, ראו למשל ת"פ 5757/07 מ"י נ' יעקב אבימור (2009) [פורסם בנבו]. כן ראו תפ (ת"א) 783/08 מ"י משרד התמ"ת – עובדים זרים ז נ' ג.מ לירן בניה ופתוח בע"מ (2011) [פורסם בנבו]. כתב אישום או קנס מינהלי יכול להיות מומר במקרים מסוימים או בהתראה. כזה הוא למשל המקרה של עבירה על אחד מחוקי המגן הסוציאליים, ראו "הנחיות תביעה פלילית, המרת הגשת כתב אישום/הטלת קנס מינהלי בהתראה – חוקים סוציאליים", <http://www.moital.gov.il/NR/rdonlyres/D29DCD65-1A03-4BC6-89D6-14AB006C0F88/0/hamaraishum.pdf>.

²³ ראו למשל ד"ר חיים גבאי "כופר כסף – המצוי אל מול הרצו"י", מיסים 5/טז (אוקטובר 2002) א-93, זמין גם בכתובת <http://www.hgabay.co.il/haim/data/article14.pdf>

²⁴ דוגמה לתביעות כאלה הן תביעות שמגיש מגן דוד אדום בגין פינוי אנשים לבית חולים. תביעות אלה מאופיינות לא פעם בשיהוי כבד, הן מוגשות לאחר שנים ארוכות. ראו למשל תא (חד"י) 3353/07 מגן דוד אדום בישראל נ' וקנין (מולל) עינת (2008) [פורסם בנבו] שם דובר על סך של 636ש"ח; כן ראו ת"א (ת"א) א 706654/04 מגן דוד אדום נ' <http://www.moital.gov.il/NR/rdonlyres/D29DCD65-1A03-4BC6-89D6-14AB006C0F88/0/hamaraishum.pdf>

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המהברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

גוף גדול או בינוני מעסיק עו"ד בשכר חודשי קבוע או משרד חיצוני שמטפל בנושא הגבייה. עורכי הדין המייצגים – שכרם משולם באחוזים מן הסכום שנגבה – ולפיכך כל תיק משתכלל לכדי תביעה אף אם אין הדין מצדיק זאת. כאשר סכום התביעה הוא קטן יחסית, רוב הסיכויים שהנתבע יבחר שלא להתגונן, או שייצג את עצמו ויפסיד את התביעה בשל כשלים פרוצדוראליים.²⁵ במקרה כזה – ובהעדר הגנה - סיכויי התובע לזכות בתביעתו הם כמעט אבסולוטיים. האזרח אשר נתבע על כמה מאות שקלים או כמה אלפי שקלים בודדים, נדרש לשכור שירותי עו"ד ולשלם סכומים שעולים פי עשרות מונים על הגנתו.²⁶ הכדאיות הכלכלית מהווה במקרה כזה שיקול משמעותי ולכן לא פעם יעדיף האזרח לא להתגונן ויפסיד את התביעה, אף אם יכולה הייתה לעמוד לו הגנה מפניה.

זאת ועוד: לא פעם, כאשר זכויותיו של אזרח מקופחות על ידי גוף או גורם חזק ממנו, או כאשר האזרח זכאי לכספים אשר מעוכבים או לא משולמים לו, עשויים הדברים להיפתר לאחר ייעוץ משפטי ראשוני ומכתב התראה אחד חתום על ידי עו"ד אשר מופנה כלפי הגורם המקפח. מכתב כזה, כאשר הוא מנוסח בלשון משפטית יש בו כדי להרתיע את אותו גוף מקפח וללמדו כי האזרח מודע לזכויותיו ומאחוריו יועץ משפטי שתפקידו להבטיח שיקבל אותן. במקרים רבים, לאחר קבלת מכתב כזה ייסוג המקפח וישלם לאותו אזרח את אשר הוא חייב לו. אלא שעלות הייעוץ הראשוני ושכר הטרחה עבור אותו מכתב עלול להסתכם בסכומים גבוהים מדי, שבמקרים רבים אינם פרופורציונליים לסכום לו זכאי האזרח.

מקרים אלה, ממחישים כיצד משמש נושא העלות בידי הצד התובע כאמצעי שעולה כדי ניצול לרעה של הליכי משפט, והם מלמדים כיצד עשוי נושא העלויות הכספיות להוות מחסום ממשי בפני הנגישות לצדק, דווקא במקרה של בעלי דין חלשים אשר זקוקים לו.

2.23 אובדן הפשטות והשפעתו על העלות ועל הנגישות

התלות בייצוג משפטי נובעת כמובן גם ממורכבות הכללים המשפטיים, סדרי הדין ושפת החוק והפרוצדורה שאדם פשוט מן הישוב אינו בקי בה. דמיינו לעצמכם דיון והכרעה במחלוקת משפטית במערכת משפט פחות מודרנית: שני צדדים מתייצבים בפני אדם או חבר בני אדם שאמורים לפסוק במחלוקת. כל אחד מציג את עניינו בשפתו והוא יכול לתמוך אותה בעדים ובמסמכים בסיסיים שבאמתחתו. אין סדרי דין, אין ייצוג, אין טענות מפולפלות, אין סינון של

²⁵ כהן ברוך (2004) [פורסם בנבן] שם דובר על סכום של 353 ₪; יצוין כי בידי המחברת מצויים מקרים שבהם הוגשו תביעות כספיות בגין פינוי של הורה אשר הלך לעולמו. במקרים כאלה, מטבע הדברים אף לא ניתן לברר כלל את העובדות.

²⁶ ברוב המקרים מדובר בדרך כלל בהליכים בסדר דין מהיר או בסדר דין מקוצר שבהם ישי משמעות יתרה לסדרי הדין. במקרה של סדר דין מקוצר אך נדרש הנתבע להגשת בקשת רשות להתגונן – דבר שמחייב אותו לשכור שירותי עו"ד.

²⁶ מקרים אחרים של ניצול ניכרים אצל מעסיקים גדולים ובינוניים אשר פוגעים בזכויותיו של עובד וסכומי "הפגיעה" הם כאלה שהייצוג המשפטי יעלה עליהם באופן משמעותי. עובד אשר עבד אצל מעסיק מסוים בשכר מינימום וזכאי לפיצויי פיטורין בגין שנת עבודה שנאמד בכ- 4,000 ₪, נדרש לשכור שירותי עו"ד שעשויים- במקרה הטוב - להסתכם בפי שניים לפחות.

ראיות, אין טענות משפטיות שמותר או אסור להעלותם; ה"אמת" היא אמת אחת, אין הבחנה בין אמת משפטית ואמת עובדתית וכדומה. ההליך מתנהל בעיקר סביב המישור העובדתי והוא מוכרע על פי כללים של צדק טבעי, מוסר והגינות. זו טיבה של פשטות – שנדונה לעיל.

הסיטואציה המתוארת מתייחסת למנגנון משפטי במערכת לכאורה "עתיקה" שבה בעל הדין אינו חייב להיות בקי ברזי החוק ובסדרי הדין. עם זאת היא ממחישה את הפער עצום בין הנגישות לצדק בזמנים עברו, בהשוואה לעת הזאת.

אובדן הפשטות,²⁷ הוא פן אחד של הנגישות לצדק כשלעצמו; ברם יש לו כמובן השפעה גם על העלות. ככל שההליך מורכב יותר, הפרוצדורה מסובכת יותר, והשפה "מקצועית" יותר ו"ייחודית" יותר – כך מתרחקת יכולתו של האדם הקטן להציג את עניינו בעצמו באופן פשוט וטבעי וכך, מתרחקת גם הנגישות לצדק.

אכן, על פי הדין יכול בעל דין אמנם לייצג את עצמו²⁸ בהליך אזרחי²⁹, אולם בניגוד לעבר, סיכוייו לזכות במשפט הוגן ללא ייצוג הם נמוכים. בתי המשפט אינם תמיד סובלניים לבעלי דין שאינם מיוצגים³⁰, וחוסר הבנתם את החוק ואת סדרי הדין עלולים להיות מכשול משמעותי בדרכם. המורכבות יוצרת תלות בייצוג משפטי של איש מקצוע והיא כרוכה, כאמור בעלויות לא מבוטלות.

2.3 אגרות משפט

הגשת תביעה משפטית בהליך אזרחי כרוכה בתשלום אגרה למערכת בתי המשפט³¹. אדם נדרש לשלם אגרה בעד ההליך עוד בטרם ייכנס בשערי בית המשפט. סכום האגרה בגין הגשת תביעה משתנה ממקרה למקרה ומערכאה לערכאה אולם בסיכומו של דבר, ניהול תיק משפטי מתחילתו ועד סופו עשוי להיות כרוך באגרות שמסתכמות בעשרות אלפי שקלים רבים, גם אם סכום התביעה אינו גבוה באופן חריג.³²

²⁷ ראו גם דשא, לעיל הערה 15, הדיון בפרק 19(ד)2 העוסק ב"צדק פרוצדורלי".
²⁸ תקנה 472 לתקנות סדר הדין האזרחי התשמ"ד-1984 קובעת: "כל פעולה בבית משפט הנדרשת מאת בעל דין או המותרת לו על פי דין, רשאי בעל דין לעשותה בין בעצמו ובין על ידי עורך דין והוא כשאיין הוראה מפורשת אחרת בכל דין". הוראות מפורשות אחרות קיימות למשל לעניין ייצוג קטין בהתאם להוראת סעיף 3(ד) לחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995; לעניין ייצוג אדם לפני המוסד לביטוח לאומי בהתאם להוראת סעיף 386 לחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995; ולעניין ייצוג פסול דין בהתאם להוראת תקנה 32(א) לתקנות סדר הדין האזרחי. "עם זאת, הייצוג חייב להיות עצמי והוא אינו יכול להיות מוחלף בנציג שאינו עו"ד, ראו החלטתה של כב' השופטת חיות ברע"א 8120/08 אשר ביטון נ' יצחק פורטל (החלטה מיום 6.4.2009) [פורסם בנבו].

²⁹ בהליך הפלילי לעומת זאת, הדבר מורכב יותר, במקרה שבו התביעה דורשת מאסר בפועל, הנאשם חייב להיות מיוצג על ידי סנגור.

³⁰ ראו למשל רע"א 6810/97 בן שושן נ' בן שושן, פ"ד נא(5)375. בפסק הדין של בית המשפט העליון, ציין כב' השופט טירקל, כי בית המשפט התייחס לדבריה של המערערת אשר לא הייתה מיוצגת בהליך בבית משפט קמא, כאל "גיבוב של דברים מבולבלים". לדיון בפסק הדין ראו יורם רבין, "הזכות לייצוג וסיוע משפטי בהליך אזרחי בעקבות רע"א 6810/97 בן שושן נ' בן שושן", המשפט ו (תשס"א) 225.

³¹ אין אגרות בהליכים פליליים. ייתכן שמקורו של כלל זה נשענת על העובדה שבהליך הפלילי המאשימה היא המדינה ולמדינה כבעלת דין, מוקנה פטור מתשלום אגרות.

³² אגרות בית-המשפט בישראל קבועות בתוספת הראשונה לתקנות בית-משפט (אגרות), התשמ"ח-1987. על-פי הקבוע בתקנה 2(א) לתקנות אלה ובתוספת הראשונה להן, לא ייזקק בית-משפט מחוזי לתביעה אזרחית לסכום

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, לשדר, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

אלא שהאגרות אינן מסתכמות בתשלום חד פעמי אלא בסדרה של אגרות אותה נדרש בעל הדין לשלם בגין הגשת כתבי בית-דין מסוימים ובקשות שונות. בערכאות מסוימות, נדרש בעל הדין לשלם אגרה בגין כל בקשה ובקשה אשר מוגשת לבית המשפט.³³ סכום האגרה בגין הגשת בקשה לבדו, עומד על כמה מאות שקלים. הפועל היוצא הוא שבעבור תיק שלם, נדרש בעל הדין לשלם אלפי שקלים רבים רק עבור בקשות.

בסיכומי של דבר, נושא אגרות המשפט מהווה אף הוא גורם בעל השפעה לא מבוטלת בתוך העלות הכללית של ניהול תיק משפטי; הוא בהחלט עלול לגרום לאנשים להימנע מהגשת תביעה; והוא משפיע לכן, כמובין על הנגישות לצדק למי שהפרוטה אינה מצויה בכיסו.³⁴ גם כאן, מנגנון האגרות מעצים את יתרונם של בעלי היכולת הכלכלית על פני מגזר האזרחים החלשים כלכלית: תובע בעל אמצעים יכול לשלם את האגרות בנקל, עבור חסר אמצעים – מייצרות האגרות משוכה ממשיית.³⁵

אל מול הטיעונים הללו ניצבים נימוקים אחרים שמצדיקים הטלת אגרות. הטלת אגרות היא אמנם נדרשת מכמה סיבות: היא נועדה לממן את שירותי בתי המשפט; היא נועדה לווסת את כמות הבקשות המוגשות כדי למנוע עומס מיותר על המערכת; והיא עשויה למנוע הגשת תביעות סרק, תביעות מופרזות או תביעות לא מבוססות.³⁶ אך מאחר שהעלות העיקרית בתיק נובעת משכר הטרחה לעורך הדין, ספק אם צמצום שיעורי האגרות יגרום להצפת בתי המשפט.

כסף קצוב, אלא אם כן שולמה בעדה אגרה בגובה 2.5% מהסכום הנתבע, כערכו בעת הגשת התובענה. בית-משפט שלום לא ייזקק לתביעה זו אלא אם כן שולמה בעדה אגרה בגובה 2.5% מהסכום הנתבע. כלל זה חל על תביעה בסכום של עד 21 מיליון ₪. בתביעה שסכומה עולה על 21 מיליון שקל, יש לשלם 1% בגין כל שקל נוסף מסכום התביעה. סכום האגרה משולם בשני חלקים, מחצית עם פתיחת התיק, והחצי השני – עד 20 יום לפני תחילת ההוכחות בתיק. לסקירה משווה של שיעורי האגרות ראו **הכנסת, מחלקת מידע ומחקר** "שיעורי האגרה בתביעה אזרחית – סקירה משווה", כתיבה עו"ד אורלי פישמן 6.8.2006. <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01643.pdf>.

³³ כזה הוא המצב בהליכים המתנהלים בבית המשפט לענייני משפחה, שם, על פי התקנות, יש לשלם אגרה עבור כל בקשה בכתב. ראו תקנות בית המשפט לענייני משפחה (אגרות) תשנ"ו-1995, סעיף 7 לתוספת השנייה. בשנים האחרונות הועלתה לא אחת הצעה להטיל אגרות על הליכי ביניים בהליכים אזרחיים בכלל, ראו יובל יועז, "איפה הצדק? לוקחים לריקו כהן מנהריה את בית המשפט", **גלובס** 10.5.2013. כאמור שם, הוצע "להטיל אגרות בתי משפט על בקשות ביניים בהליכים אזרחיים - הצעה שהועלתה על-ידי אנשי האוצר אין-ספור פעמים בעבר, ונדחתה בעקבות ביקורת ציבורית חריפה כנגדה, על כך שהיא פוגעת יתר על המידה בנגישות האזרח לבית המשפט. כעת מציע האוצר שוב להטיל אגרה על בקשות ביניים, ובמקביל להפחית את אגרת פתיחת התיק, "יובל ששך ההכנסות הצפוי לאחר עדכון האגרות לא יגדל מסך ההכנסות מאגרת פתיחת תיק לשנת 2013, לפני התיקון."

³⁴ ראו למשל עידו באום, "כמה עולה להגיש תביעה? כנראה לצדק יש מחיר" **TheMarker** 8.1.2009. <http://www.themarker.com/law/1.545941>. כן ראו "בית משפט לעשירים", **לשכת עורכי הדין**, http://www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgId=23878&catId=287.

³⁵ אכן קיים מנגנון של בקשה לפטור מאגרה, ברם בית המשפט ייעתר לבקשה כזו רק בנסיבות חריגות, על בעל הדין המבקש פטור מאגרה לעמוד בשני תנאים מצטברים: (א) להראות שאין ביכולתו לשלם אגרה; (ב) להראות שההליך מגלה עילה. ראו למשל ת"א (מחוזי מרכז-לוד) 35372-02-14 **א' ואח' נ' דניאל ואח'** (2014) [לא פורסם]. המדובר בזוג קשישים הנסמכים על קצבת זקנה מן הביטוח הלאומי, אשר הגישו תביעת ביטוח בסך של כ-4 מיליון ₪ בגין נזקים שנגרמו להם בגין אירוע פיצוץ גז בכיכר העצמאות בנתניה, ובכללם אובדן שתי דירות שהיו בבעלותם על תכולתן, אשר אחת מהן שימשה למגורים משך כ-30 שנה. לאור מצבם הכלכלי לא היה באפשרותם אף לשאת בסכום האגרה אשר היה עליהם לשלם עבור המחצית הראשונה – שנאמד בכ-50,000 ₪. בית המשפט החליט להעמיד את סכום האגרה על 35,000 ₪ - סכום גבוה לכל הדעות, הן אבסולוטית והן בנסיבות העניין הספציפי. את החלטתו נימק בית המשפט בכך שסכום זה מהווה "איון ראוי בין זכותם של התובעים לגשת לערכאות לבין חובתם לשאת באגרת בית משפט".

³⁶ ראו למשל המ' 502/59 **בנין וביצוע נ' קסטיאל**, פ"ד יד (1) 675 (1960); ת"א (מרכז) 2756-01-14 - **שמחה סמל נ' ועדה מקומית גבעת שמואל** (2014) [פורסם בנבו].

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשדר, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

כך או כך, העלאתם של נימוקים אלה מציפים שוב את הדילמה בין היעילות לבין הצדק, או במקרה זה – הנגישות לצדק.³⁷

2.4 מומחים, עדים, בעלי תפקידים ועוד

העלויות הכרוכות בניהול ההליך כוללות בתוכן רכיבים נוספים – חלקם בסכומים גדולים מאוד שאינם נופלים משכר טרחת עורך הדין ולעיתים אף עולים עליהם. הקושי הגדול ביותר בהקשר זה נובע מן העובדה שרכיבים אלה – במקרים רבים אינם מוסדרים כלל בדין.

2.41 שכר מומחים

כזה הוא למשל נושא שכרם של מומחים: לא אחת נזקקים בעלי דין במהלך ההליך המשפטי לחוות דעת ולעדויות מומחים. חוות דעת אלה עשויות להיות מובאות מטעמם של בעלי הדין – כלומר רשאי בעל דין להציג חוות דעת של מומחה אותו שכר בעצמו; והן עשויות להיות חוות דעת של מומחים שמונו על ידי בית המשפט. חוות דעת אלה – מסתכמות לא פעם בסכומים שעולים כדי סכומי עתק.

הקושי בהקשר זה מתעורר במיוחד כשמדובר במומחים מטעם בית משפט. כאשר בעל הדין שוכר מומחה מטעמו, הוא עשוי לבחון כמה מומחים ולשכור את שירותיו של אחד מהם לאחר ניהול משא ומתן על שכרו. כאשר בית המשפט ממנה מומחה לעומת זאת – אין שום פיקוח ושום הגדרה מהו שכר מומחה ראוי. בית המשפט ממנה את המומחה שבחר, המומחה נוקב את שכרו ואיש אינו רשאי להשיג על כך. בעל דין רשאי אמנם להביע את דעתו אולם לרוב לא יעשה כן מחשש שמא הדבר יפעל לרעתו ויציא אותו באור שלילי בעיני בית המשפט. גם בית המשפט עצמו מקבל את הצעת המומחה כלשונה, הוא אינו בודק אם היא סבירה, אם היא הולמת את העלויות הנוהגות בשוק ואם היא מוצדקת ואינו מתערב בה. יתר על כן, לעיתים, נוקב המומחה את שכרו בתעריף לפי שעה. גם פה איש אינו בודק ומפקח על מספר שעות העבודה לפיהן חושב החשבון המוגש לבעלי הדין.

נוכח העובדה ששכר המומחים עשוי להגיע לעשרות ואף למאות אלפי שקלים, הרי שהעדר כללים, חוסר פיקוח ואי התערבות של בית המשפט – אינה סבירה ואינה מתקבלת על הדעת.

יתר על כן, גם הכללים בנושא חלוקת שכר טרחת המומחים, קרי: על מי יוטל התשלום ובאיזו חלוקה – אינו מוסדר ונתון לשיקול דעתו הבלעדי של השופט. הדעת נותנת כי ברירת המחדל בעניין זה תהיה למשל חלוקה שווה בין כל בעלי הדין כאשר מדובר ברכוש משותף בחלקים שווים; או בהטלת ההוצאות על כל אחד מבעלי הדין כדי חלקו היחסי של כל אחד בנכס שוא התביעה כאשר החלקים אינם שווים.³⁸ במקרה האחרון למשל מצופה היה שכל בעל דין יישא

³⁷ על היעילות מול הצדק ראו גם דשא, לעיל הערה 15 בפרק 3(ח)
³⁸ בתביעות לפי חוק הירושה למשל, כאשר מדובר בכמה יורשים וחלקו של כל יורש ויורש אינה בהכרח זהה. כזה הוא המקרה גם כאשר מדובר ברכוש משותף שבו החלוקה אינה שווה, או כאשר מדובר בתביעה לפירוק שיתוף

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי.
 אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

בחלק מן ההוצאה שזוהה לשיעור חלקן ברכוש הנדון. שהרי אין זה מוצדק שיוורש שחלקן 1/8 בעיזבון, ולעומתו יורש שחלקו על פי הדין הוא מחצית – יישאו באופן שווה בתשלום המומחה. בפועל לא כך קורה, בית המשפט במקרים רבים משית את ההוצאות על בעלי דין מסוימים בו בזמן שהוא פוטר אחרים, לעיתים הוא מחלק את ההוצאות באופן שווה אף שחלקם של בעלי הדין ברכוש אינו שווה וכדומה – מה שכמובן אינו מן הדין ואף לא מן הצדק.

זאת ועוד, בשיטתנו, כמעט ואין שיפוי או החזר ההוצאות בגין הוצאות המומחים. אכן, כאשר מדובר בהערכת שווי עיזבון או בהערכת שווי רכוש משותף – מוצדק שכל אחד מן הצדדים ישתתף בעלות המומחה. לא כך הדבר בתביעות סילוק יד למשל, כאשר נדרשת חוות דעת (לרבות עדות³⁹) מודד שכרוכה בתשלום לא מבוטל; או במקרה של תביעת פינוי ותשלום דמי שימוש ראויים בהם נדרשת- בנוסף למדידה - גם חוות דעת שמאי מומחה להערכת שווי דמי השימוש. במקרים אלה, עשוי התובע להידרש להוצאות של עשרות אלפי שקלים כדי להוכיח את הפלישה ואת הנזקים שנגרמו לו, אולם בסוף ההליך – קרוב לוודאי שלא ישופה בגין הוצאות אלה כלל.⁴⁰

2.42 שכר עדים

נושא חשוב נוסף אשר כרוך בעלויות ואף הוא אינו מוסדר באופן ממשי הוא שכר העדים. גם כאן, לכאורה עוסקות תקנות סדר הדין האזרחי בנושא שכר עדים,⁴¹ אך בפועל, שיקול הדעת הנתון לשופט הוא אבסולוטי, אין בנמצא שום כללים שקובעים כיצד ייקבע הדבר, ושכר העדים שנפסק, לרוב אינו ריאלי. הדברים בולטים במיוחד בתיקים אשר המדינה צד להם. במקרה כזה, כאשר המדינה מזמנת עדים, שכר העדים הקבוע בחוק הוא נמוך במיוחד – לטעמנו אף על גבול הבלתי מתקבל על הדעת.⁴²

מצב דברים זה מזמן שתי בעיות:

ראשית, "חובת מתן עדות בבית משפט או בבית דין נושאת אופי ציבורי מובהק, כשלחברה הזכות לדרוש מן הפרט את שירותיו כעד. בחובה להעיד יש הקרבה של זמן, מאמץ והפסד שכר.⁴³ שכר שנפסק לעד, כאשר הוא אינו ריאלי ואינו משקף את אובדן ימי העבודה – מוביל

לגבי קרקע "במוֹשָׁע" שהזכויות בה נתונות לכמה שותפים שאוחזים כל אחד בחלק מסוים מן הקרקע בחלוקה לא שווה.

³⁹ לנושא שכר עדים ראו להלן בתת הפרק הבא

⁴⁰ עוד בנושא החזר הוצאות משפט ראו להלן.

⁴¹ שכר עדים והוצאותיהם קבוע בתקנה 187 לתקנות סדר הדין האזרחי.

⁴² תקנה 187(ב) לתקנות סדר הדין האזרחי קובעת כי: "אוצר המדינה לא יחוייב לשלם, על פי תקנת משנה (א), שכר והוצאות העולים על השיעורים הנקובים בתוספת השנייה; הוראה זו תחול גם על שכרו של מומחה בעד בדיקה, חוות דעת או עדות, על אף האמור בתקנה 131" על פי התוספת השנייה, שכר הבטלה לעדות של עד 4 שעות הוא "עד 101 ש"ח". זהו גם שכרו של מומחה כשהעדות הצריכה עבודת מומחה לצורך העדות. ראו שאילתא בנושא זה שהופנתה לשר המשפטים ביום 5.4.1995

http://knesset.gov.il/tql/knesset_new/knesset14/HTML_27_03_2012_06-21-01-PM/19950405@19950405034@034.html

⁴³ ראו דב"ע (ארצ"ל) נז/ 3-132 **דב אורן נ' דניה סיבוס חברה לבניה בע"מ**, (1997) [פורסם בנבו] פסקה 8 לפסק הדין והאזכורים שם.

לתוצאה בה אנשים נמנעים ממתן עדות – על אף החובה הכרוכה בכך – אלא אם כן חויבו לעשות כן.⁴⁴

שנית, בעל הדין אשר זימן את אותם עדים – הוא זה אשר צריך לשאת בשכרם. מצופה היה שככל שאותו בעל דין זכה בתביעתו, ולעדוהו של אותו עד הייתה תרומה חיונית לתוצאת פסק הדין – ישופה בעל הדין בסיום ההליך בגין הוצאות העדים בהם נדרש לשאת על מנת להוכיח את תביעתו. בפועל - שיפוי בגין הוצאות אלה – לרוב אינו ניתן כלל. במצב דברים זה, עשוי בעל הדין לחשוב פעמיים בטרם יזמן עדים להעיד. הדבר כמובן עשוי להשפיע על תוצאת המשפט ולכן ברי כי יש לו משמעות על הנגישות לצדק.

2.43 שכר נאמנים, מפרקים, מנהלים מיוחדים וכונסי נכסים

רכיב משמעותי נוסף שנקשר לנושא העלויות בהליכים שיפוטיים הוא שכר המפרקים, המנהלים המיוחדים, הנאמנים וכונסי הנכסים (להלן: "כונסי נכסים").

עלות כונסי הנכסים איננה קיימת אמנם בכל תיק ותיק,⁴⁵ אולם בתיקים בהם היא כן קיימת, מדובר בהוצאה עצומה שעולה כדי מאות אלפי שקלים – לעיתים אף מיליוני שקלים. שכרם של בעלי התפקיד הוא אסטרונומי, לא-מידתי, בלתי פרופורציונאלי ולטעמנו גם בלתי מוסרי.⁴⁶ הוא פוגע בבעלי הדין, פוגע בנושים, פוגע בחייבים, פוגע בבני זוגם של החייבים שלעיתים אינם קשורים כלל לחוב⁴⁷ והנהנה העיקרי ממנו הוא בעלי התפקידים.⁴⁸

זוג בהליכי גירושין, אשר נדרש לפירוק שיתוף במסגרת חלוקת רכוש, חווה טראומה ושבר כלכלי עצום ממילא. אין זה מן הצדק להעמיס עליו עמלות גבוהות ושכר מופרז לבעלי תפקיד. זאת ועוד, נכס מקרקעין משותף שנמכר על ידי כונס במהלך גירושין או משבר כלכלי, לרוב

⁴⁴ ראו למשל "הלכות שכר עדים", גלובס 31.7.1997. <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=118292>.
⁴⁵ מינוי מנהל מיוחד, נאמן, מפרק או כונס נכסים מתערר בדרך כלל בתיקים של קריסה כלכלית, פירוקים וכדומה. עם זאת, מינוי כונס או מנהל מיוחד נדרש לא אחת גם בתיקי פירוק שיתוף או פירוק שותפות, במחלוקות בין שותפים, בין יורשים בעיזבון ועוד.

⁴⁶ תקנה 8(א) לתקנות החברות (כללים בדבר מינוי כונסי נכסים ומפרקים ושכרם), תשמ"א-1981, מאפשרת לפסוק לבעלי תפקיד עד 12% מהכספים שהצטברו בקופת הפירוק, בתוספת מע"מ. תקנה 8(ב) מאפשרת בנסיבות מסויימות (שמוגדרות כ"בנסיבות מיוחדות שיירשמו, שנבעו ממאמץ מיוחד, שעות עבודה רבות, הצלחה מוכחת בביצוע התפקיד וחלוקת הרכוש ומשך זמן קצר במיוחד לסיום תפקידו), לפסוק לבעל תפקיד בין 12% ל- 15% מן הכספים שהצטברו בקופת הפירוק, הוראה זו, כאשר היא מתורגמת למספרים ממשיים, משמעותה במקרים רבים, שכר טרחה של מאות אלפי שקלים ואף מיליוני שקלים רבים. ראו גם תקנות ההוצאה לפועל (שכר טרחת עורכי דין וכונסי נכסים), תשס"ב-2002: סעי' 2, 3, 5, 6. כן ראו ענת רואה "מפרקי פנינת הכרך יקבלו שכר טרחה של 30 מיליון שקל", כלכליסט 12.8.2014. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3638139,00.htm>; ענת רואה, "אושרה דרישת שכר הטרחה של נאמני אי.די.בי; עשוי להסתכם בעשרות מיליוני שקלים", כלכליסט 18.5.2014. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3631376,00.html> 18.5.2014. ענת רואה ותומר גנון, "שלמה נס מגיש: 5 מיליון שקל שכר טרחה על חודש עבודה", כלכליסט, 2.10.2013. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3613287,00.html>. ענת רואה, "הכנ"ר ממשיך לזגוג: מימשו נכס ויקבלו שכר טרחה של 3 מיליון ₪", כלכליסט, 10.6.2014. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3633165,00.html>; ענת רואה, "שיא נשבר: 250 דולר לשעת עבודה של נאמן", כלכליסט 26.5.2014. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3632035,00.html>.

⁴⁷ ראו למשל רע"א 8233/08 מרגלית כובשי נ' עו"ד אייל שוורץ, פ"ד סד(2) 207 (2010).
⁴⁸ ראו למשל ענת רואה, "הרפורמה תקועה, הנושים 'מסופרים' והמפרקים חוגגים", כלכליסט 2.8.2015. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3665855,00.html>; ענת רואה, "השכר האסטרונומי של המפרקים עושה קאמבק", כלכליסט 11.12.2014. <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3647207,00.html>

יימכר במחיר נמוך מערכו. הדעת נותנת שהאינטרס הציבורי יהיה כזה שיכלול מנגנון במסגרתו יוכל אותו בעל דין או חייב, לקבל את הערך הגבוה ביותר האפשרי ביותר עבור הנכס הממומש. הטלת עמלות מופרזות אינה עולה בקנה אחד עם רציונאל זה. ההיפך – היא יוצרת מנגנון שבו סביב ההליך המשפטי קיימים שורה ארוכה של גורמים משפטיים שנהנים כלכלית מן ההליך, בו בזמן שבעלי הדין עצמם, והמעגל הסובב אותם – משפחותיהם, נושיהם, העובדים שלהם וכדומה – שהם הצרכנים של מערכת המשפט – נפגעים קשות מן הבחינה הכלכלית.

השיטה הקיימת מייצרת עוד ועוד עיוותים. כך למשל במצב המשפטי הנוכחי, הכלל הוא שרק נושים רגילים נושאים בעלות שכר טרחת בעלי התפקידים. הנושים המובטחים והנושים בדין קדימה (בעיקר בנקים ורשויות המדינה) אינם נושאים בנטל כמו כולם. יוצא אפוא שהנטל הכלכלי נופל על כתפי הנושים הרגילים שהם החלשים ביותר. הם ניצבים בסוף התור ולרוב יקבלו חלק מזערי מן הכספים שמגיעים להם (אם בכלל), לאחר "תספורת קצוצה". במצב דברים זה, הנושים הגדולים – שבכוחם לפעול להקטנת שכר הטרחה האסטרונומי הנפסק לכונסים - אדישים וחסרי מוטיבציה לפעול בנושא.⁴⁹

בשנים האחרונות ידעה מדינת ישראל לא מעט תיקי פירוק מתוקשרים שהשפיעו על אלפים רבים של עובדים. חגיגת השכר של המפרקים עמדה שוב ושוב לביקורת ציבורית וביקורת של התקשורת. בו בזמן שאלפי עובדים פוטרו או עמדו בפני פיטורין, נהנו המפרקים והמנהלים המיוחדים משכר של מיליוני שקלים שמעורר קושי מוסרי לא מבוטל. העובדה שהדבר נעשה בחסות החוק ובית המשפט, איננה קשורה רק לנגישות לצדק, היא מציגה מציאות משפטית בעייתית, חוסר צדק, פגיעה בעקרונות בסיסיים של צדק חברתי וצדק חלוקתי ומהווה סיבה נוספת לאובדן האמון במערכת המשפט.

2.44 הוצאות נוספות – ישירות ועקיפות

ניהול הליך משפטי כרוך בהוצאות ישירות ברורות - אגרות משפט, שכר טרחת עו"ד ותשלומים לעדים ולמומחים אשר נדונו לעיל, אולם הוא כרוך בהוצאות נוספות – אשר עשויות אף הן להיות בלתי מבוטלות.

כך למשל ניהול התיק כרוך בפגישות רבות עם עורכי הדין, דיונים בבתי המשפט, ואיסוף חומרים ועדויות. מדובר בהשקעת זמן לא מבוטלת ובאובדן ימי עבודה שניתן לכמת ולתרגם אותם לעלויות כספיות ישירות ועקיפות.⁵⁰ בנוסף, כרוך ההליך המשפטי בחוויות בלתי מדידות כגון לחץ נפשי או פגיעה במערכות יחסים, בתוך המשפחה ומחוצה לה ועוד. הגם שקשה לכמת את האחרונים לסכומים ברורים, אף אלה, הם רכיבים שיש להם משמעות כספית. כך או כך,

⁴⁹ ראו למשל ענת רואה, "לחייב בנקים להשתתף בעלות שכר המפרקים", **כלכליסט** 24.6.14 <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3647207,00.html>
⁵⁰ מדובר בהפסד הכנסה ישיר, אך גם באובדן הזדמנויות ובהפסד הכנסות עקיף.

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי.
אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

ברור כי הן משפיעות על החלטות בעלי הדין, הן עשויות להוביל לוותר, להימנעות או לפרישה מן ההליך המשפטי – ולכן גם להם השפעה על הנגישות לצדק.

2.5 החזר הוצאות משפט

הנושא של הוצאות המשפט איננו מוסדר בדין הישראלי באופן ממשי. למעשה, נראה שהשאלה כיצד יתחלקו הוצאות המשפט בין הצדדים ומהי הדרך הראויה בהקשר זה, מעולם לא נבחנה בצורה יסודית. תקנות סדר הדין האזרחי מתייחסות אמנם לנושא ההוצאות, אולם אין בהם קו מכוון או כללים ברורים. התקנות מקנות שיקול דעת רחב מאוד לבית המשפט הן בשאלת הטלת ההוצאות, הן על איזה צד להטילן, הן באשר לגובה ההוצאות.⁵¹ כפועל יוצא מכך אנו חווים מציאות שבה אין קו אחיד וברור בנושא פסיקת הוצאות כלל וכלל. הוצאות המשפט שנפסקות הן לרוב בלתי ריאליות ביחס לעלויות האמתיות הכרוכות בניהול ההליך ואופן הטלתן על הצדדים מעורר לא אחת סימני שאלה.

הוצאות המשפט הוא גורם בעל חשיבות לא מבוטלת. הטלת הוצאות לטובת בעל דין שזכה בתביעתו אמורה לגלם מידה כזו או אחרת של החזר עלויות משפט לאותו בעל דין, במיוחד אם הוא נאלץ לתבוע כדי שלא יקופחו זכויותיו. הרציונל הוא ברור: לשם שמירה על זכויותיו, נאלץ אותו בעל דין לשאת בהוצאות, אשר אלמלא קופח, לא היה נדרש לשאת בהן, ולפיכך, אך מוצדק הוא שככל שזכה בתביעתו – יושבו לו ההוצאות אותם נאלץ להוציא. הדברים דומים גם מן הכיוון השני: אדם שנתבע שלא בצדק ונאלץ לשכור שירות משפטי על מנת להתגונן, מן הדין כי ישופה בגין הוצאות אלה ככל שהתביעה נגדו נדחתה.

בפועל, כאמור, אין כיום מגמה של פסיקת הוצאות ריאליות ולמעשה אין כמעט שום קשר בין הוצאות המשפט שנפסקות לבין ההוצאות שנגרמות לבעל הדין בפועל.⁵²

כך בנושא הוצאות המשפט וכך בעניין שכר טרחת עורך הדין.⁵³ שכר הטרחה שמשלם הלקוח לעורך הדין גבוה לאין שיעור מסכומי ההוצאות שנפסקים לבעל הדין שזכה בתביעתו. יתר על

⁵¹ תקנות סדר הדין האזרחי, התשמ"ד-1984 (להלן "תקנות סדר הדין האזרחי"), עוסקות בפרק ל"ד להן בנושא ההוצאות. על פי התקנות, השופט רשאי להטיל הוצאות והוא רשאי שלא, יש לו שיקול דעת כמעט אבסולוטי לקבוע מה גובה ההוצאות; הוא רשאי להתחשב בדרך בה ניהלו הצדדים את ההליך והוא רשאי שלא, וכן הלאה. ראו סעיפים 511-519 לתקנות. לסקירה כללית בנושא ראו קרן וינשל-מרזל ויפעת טרבולוס, "סקירה השוואתית בנושא הוצאות משפט – לקראת מחקר אמפירי בישראל", *מחלקת המחקר של הרשות השופטת מדיניות אחידה בפסיקת הוצאות*, *כלכליסט*, 5.7.2015, <http://www.calcalist.co.il/local/articles/1,7340,L-3663508,00.html>

⁵² קיימים כמה מקרים בהם פסקו בתי המשפט הוצאות ריאליות, היו אלה מקרים שבהם הרושם שהתקבל היה שהתביעה היא תביעת סרק. במקרה כזה לפסיקת ההוצאות היה במידה מסוימת אפקט "עונשי". ראו למשל ת"א (מרכז) 5944-08-07 *ארגיל שירותי תובלה נ' תעבורה אחזקות* (2010) [פורסם בנבו] שם נפסקו הוצאות בסך של 800,000 ₪; כן ראו ת"א (ת"א) 1554/07 *שלמה בן זכאי נ' ערוץ הספורט* (2010) [פורסם בנבו], שם נדחתה תביעתו של תובע ייצוגי פרטי והוא חויב בהוצאות בסך של 170,000 ₪; ת"א (הרצליה) 10229-01-09 *קלוטיד (שושנה) כהן נ' מגדל חברה לביטוח* (2009) [פורסם בנבו], שם חייב בית המשפט את חברת הביטוח בהוצאות בסך של 120,000 ₪. לפסק דינו של רשם בית המשפט העליון ד"ר יגאל מרזל שבו הוא מפרט גישות שונות בעניין פסיקת הוצאות ראו בג"ץ 891/05 *תנובה מרכז שיתופי נ' הרשות המוסמכת למתן רישיונות יבוא* (2005) [פורסם בנבו]; וכן פסק דינו של הרשם ד"ר מרזל בע"א 2617/00 *מחצבות כנרת נ' הוועדה המקומית לתכנון ולבניה נצרת עילית* (2005) [פורסם בנבו].

כן: על פי הדין – הוצאות שנפסקו נועדו לפצות את בעל הדין על הסכומים שהוציא ולכן הם שייכות ללקוח. אף על פי כן, בפועל, במקרים רבים כוללים הסכמי שכר הטרחה סעיף לפיו סכומים שייפסקו בגין שכר טרחת עו"ד והוצאות משפט יועברו לעורך הדין המייצג.⁵⁴ הלקוח לרוב אינו מודע לסעיף זה בהסכם שכר הטרחה או שאינו מבין את משמעותו, וגם אם הוא מבין אותו – התלות שלו ביעוץ המשפטי מורידה את כושר המיקוח שלו ואינה מאפשרת לו להתעמת עם עורך הדין שלו בנושא זה.

אם נצרף את אגרות המשפט, שכר טרחת עורך הדין, שכר העדים, שכר המומחים וההוצאות העקיפות הנוספות, נגלה כי בסיכומו של דבר מסתכמות העלויות הכרוכות בניהול המשפט בסכומי עתק. הוצאה של עשרות אלפי שקלים ואף מאות אלפי שקלים לתיק איננה נראית עוד חריגה, גם כאשר מדובר בתיק לא בהכרח גדול. על אף זאת, במרבית התיקים שנבדקו על ידינו לצורך הדיון בפרק זה,⁵⁵ עמד שיעור הוצאות המשפט שנפסקו – גם אם זכה אדם בתביעתו – על אלפי שקלים בודדים. מצב דברים זה יש בו גם משום עיוות דין והוא בוודאי מהווה חסם בפני הנגישות לצדק:

- א. קרוב לוודאי שאם היה ידוע לאותו אזרח באיזה סכומים כרוך ניהול ההליך – היה שוקל שוב ושוב אם לנקוט בהליך אם לאו. ככל שבחר לתבוע ולא שופה בגין הוצאותיו – כי אז נמצאנו חוטאים בשניים: ראשית – סייענו בדרך כזו או אחרת לנוק הכספי שנגרם לו; ושנית פגענו בתחושת הצדק ובאמון הציבור במערכת המשפט.
- ב. אם לעומת זאת, ידע אותו אזרח באילו עלויות כרוך ההליך ובחר שלא להיכנס אליו בשל העלויות – כי אז ללא ספק נפגעה נגישותו לצדק.

נמחיש את הדברים באמצעות דוגמא: אדם אשר מגיש תביעה על 60,000 שקלים אשר הוצאו ממנו שלא כדין, יידרש קרוב לוודאי לשכר טרחה של כמה עשרות אלפי שקלים. לכך מצטרפים אגרות משפט, הוצאות מומחים וכדומה שמסתכמים בעוד אלפי שקלים רבים. כאשר הוצאות המשפט שנפסקות אינן ריאליות, מוטלת בספק הכדאיות הכלכלית של הגשת תביעה משפטית. אדם נכון אשר יבצע הערכה כלכלית בטרם יפנה לערכאות – עשוי להעדיף להישאר מקופח ופגוע, לוותר על זכויותיו אף אם הדין עימו ולא להגיש תביעה. ההחלטה לפעול בדרך זו – משקפת חוסר שביעות רצון ממערכת המשפט והיא פן נוסף של חוסר אמון.

3. קצב ומשך ההליך המשפטי

⁵³ תקנה 512(א) לתקנות סדר הדין האזרחי מבחינה בין שכר טרחת עורך דין ובין הוצאות משפט.
⁵⁴ ראו ת"א (ראשלי"צ) אביבי פנחס נ' עו"ד מור דניאל (2009) פורסם בנבו; ת"ק (ת"א) 40341-06-16 יוסף גירון נ' עו"ד אברהם יעקב ילין (2014) [פורסם בנבו]; ת"ק (ירושלים) 5323/07 ירמיהו שושנה נ' עו"ד ח. שמואל (2009) [פורסם בנבו].
⁵⁵ לצורך הדיון בפרק זה בחנו למעלה מ-50 פסקי דין שנדונו בבית משפט השלום או בבית המשפט לענייני משפחה ופורסמו במאגר נבו.

משך ההליך הוא הפרמטר העיקרי השלישי שמשפיע על הנגישות לצדק.⁵⁶

העומס הרב בבתי המשפט, משך ההמתנה לדיון ראשון, משך הזמן הארוך בו מתנהלים תיקים בבתי המשפט, והתארכות ההליך המשפטי – פוגעים כשלעצמם בצדק, בתחושת הצדק ובנגישות לצדק. אזרח אשר נזקק לסעד שיפוטי ונדרש להמתין לשם כך שנים ארוכות, לעיתים גם עשור או אף למעלה מעשור – לא רק שאינו זוכה לצדק, הוא אף מאבד את אמונו במערכת המשפט.⁵⁷ זאת ועוד, לא פעם, הסעד המשפטי – כאשר הוא ניתן, כבר אינו רלוונטי לאחר שנים כה רבות של המתנה.⁵⁸ יתר על כן, הימשכות ההליכים פוגעת בעיקר באזרחים הקטנים וחסרי האמצעים. אותו אדם בדוגמא שהובאה לעיל – אשר הגיש תביעה כספית על סכום של 60,000 ₪ שהוצאו ממנו שלא כדין, זקוק להם מן הסתם כיום ולא בעוד 10 שנים.

בנוסף, התארכות ההליכים מובילה כמובן גם להגדלת ההוצאות ויש בה כדי להשפיע כמובן על עלויות ההליך:

ראשית, שכר הטרחה (למעט שכר עבור הופעה בדיונים), משולם לעורכי הדין כבר בעת ההתקשרות עמו וחתומה על הסכם שכר טרחה. לעיתים, נפרס אמנם שכר הטרחה לתשלומים, אך גם אז, ברוב המקרים נפרע החלק הארי של ההמתנות עוד טרם תחילת ההליך. פירוש הדבר שעורכי הדין מקבלים את שכרם עוד לפני שנעשתה כל העבודה בתיק. עובדה זו כמובן אינה עולה בקנה אחד של מושכלות יסוד של דיני הצרכנות או של יחסי קבלנות אחרים – בהם מקובל בדרך כלל להעביר את מלוא התמורה רק לאחר סיום מתן השירות. לא למותר לציין – מבלי להכליל כמובן – כי לסיטואציה כזו עשויה להיות כמובן השלכה גם על רמת השירות שמקבל הלקוח. שעה שעורך הדין קיבל את מלוא התשלום ומאחר שעסקינן במקצוע בו ממילא אין קשר ישיר בין שכר הטרחה לתוצאה המשפטית – הרי שלכאורה – עשויה תחושת המחויבות שיש לפרקליט המייצג ביחס לתוצאה המשפטית – לרדת.⁵⁹

בנוסף, אורך ההליך והפרוצדורה המורכבת, עשויים להשפיע על כמות הדיונים בתיק – אשר כל אחד מהם כרוך בתשלום לעורך הדין המופיע; הם משפיעים על כמות הבקשות המוגשת – אשר כל אחת מהן כרוכה באגרה⁶⁰; זאת ועוד: ישנם מקרים שבהם תיקים מתעכבים חודשים ארוכים מבלי שניתנת בהן החלטה. במקרה כזה – נדרש בעל הדין לא אחת להגשת בקשות למתן החלטה – ולשלם בגינן אגרה אף שאין מדובר במחדלו אלא במחדל של בית המשפט.

⁵⁶ שלושת הפרמטרים העיקריים הם כאמור פשטות, עלות ומשך ההליך.

⁵⁷ יובל יועז, "טחנות בגיץ טוחנות לאט, אם בכלל", **הארץ** 10.10.05 <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1050396>

⁵⁸ ראו למשל הדוגמאות המובאות אצל יועז, שם. כך למשל לדוגמא סטודנט, אשר עותר לסעד מסוים שנוגע להיותו

סטודנט, וממתין שנים ארוכות להכרעה, – גם אם תתקבל עתירתו – יהיה זה לאחר שסיים ללמוד.

⁵⁹ ראו למשל מחקרו של ד"ר עמי קובו, שופט בית משפט השלום, הנזכר בהערה 99 לעיל. ד"ר קובו מציין שם כי

במערכת המשפט בישראל רק אחד מאלף אנשים יצא זכאי. הסיבה היא ריבוי עסקאות טיעון. לטענתו סנגורים

רבים אינם אומרים ללקוחותיהם את האמת כדי שיוודו באשמה.

⁶⁰ בהליכים בענייני משפחה למשל, כל בקשה ובקשה טעונה אגרה שביערו של כמה מאות שקלים.

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי.

אין להעתיק, לפרסם, לשידור, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר

אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

להתארכות ההליך המשפטי השלכות נוספות. העומס הרב בבתי המשפט והידיעה שתיק יכול להימשך שנים ארוכות, יש בו כשלעצמו כדי להרתיע אזרחים מפניה לערכאות ומימוש זכותם לצדק. הדבר משפיע כמובן על הנגישות לצדק ומשום כך, יש לו משמעות גם על אופן הציבור במערכת המשפט.⁶¹

4. גורמים נוספים שמשפיעים על הנגישות לצדק

כאמור לעיל, ערך הנגישות לצדק נתפס על ידי הציבור על פי כמה פרמטרים. הציבור סבור שמערכת משפט צריכה להיות פשוטה יותר, מהירה יותר וזולה יותר. אך שלושת אלה אינם הפרמטרים היחידים לפיהם בוחן הציבור את השאלה מהו צדק. צדק – בעיני הציבור – פירושו בין היתר הגינות ושוויון.

ערכים אלה נתפסים, ככלל, כחלק מן הזכות להליך הוגן.⁶² בהמשכו של שער זה נעסוק בהיבטים מסוימים של זכות זו. עם זאת לצורך הדיון כאן, אנו מבקשים לגעת בכמה נקודות שהועלו לעיל ונוגעות לשוויון והגינות במערכת המשפט.

4.1 השוויון בין המתדיינים

שוויון בין המתדיינים הוא ערך בסיסי בכל הקשור לנגישות לצדק. שוויון בין המתדיינים הוא לכן מבין הפרמטרים הראשונים שצריכים להתקיים על מנת שניתן יהיה לומר שלפנינו מערכת משפט שערך השוויון מתקיים בה. אך האם מערכת המשפט בישראל מאופיינת בשוויון בין המתדיינים?

4.1.1 סוגיית הערעור - אחת הסוגיות החשובות שמתעוררת בנושא שוויון ונגישות לצדק היא סוגיית הערעור. הערעור הוא אחד ממנגנוני הבקרה הכמעט יחידים על פסיקתו ועל תפקודו של שופט.⁶³ משום כך הוא מהווה את אחד האמצעים החשובים והחיוניים בעשיית צדק. במאמר שעסק בנושא "אחריות ואחריותיות במערכת המשפט", הצגנו את חסרונות הערעור בשיטתו המשפטית.⁶⁴ כמו כן הצגנו נתונים שלפיהם סיכויי הערעור של אזרח בתיק שהמדינה צד לו – נמוכים ביותר. למעשה, סקרים מלמדים⁶⁵ כי רק שיעור מזערי של ערעורים כאלה התקבלו.⁶⁶

⁶¹ מחקר של ה-OECD במדינות שונות מצא שכל עליה של 10% מעל הממוצע באורך המשפט, גורמת לירידה של 2% באופן במערכת המשפט. הילה רו, רוג'ית דומקה, "איפה הכסף? // ישראל שיאנית ההשקעה במערכת המשפט – אך ההליכים ארוכים מידי" *TheMarker* 23.6.13 <http://www.themarker.com/law/1.2052932>

⁶² ראו למשל *The Universal Declaration of Human Rights*, אשר קובעת בסעיף כי הכל שווים לפני החוק וזכאים להגנה שווה של החוק ללא אפליה; בהמשך, בסעיף 10, קובעת ההכרזה כי כל אדם זכאי, מתוך שוויון גמור עם זולתו, למשפט הוגן ופומבי של בית דין בלתי תלוי וללא משוא פנים בשעה שבאים לקבוע זכויותיו וחובותיו ולברר כל אשמה פלילית שהובאה נגדו.

⁶³ ראו דשא, לעיל הערה 15 הדיון בפרק 18(ב)4 הנחש את הכותרת "חסינות מוחלטת בשם העצמאות השיפוטית".
⁶⁴ ראו ורד דשא, אחריות ואחריותיות במערכת המשפט (ינואר 2019).

⁶⁵ מחקר שפורסם בשנת 2010 ונערך באוניברסיטאות קורנל בארה"ב ותל אביב הניב תוצאות מעוררות השתאות במידת המובהקות שלהן. את המחקר ערך המומחה המוביל בעולם למחקר משפטי אמפירי, פרופ' תד אייזנברג מקורנל, בשיתוף עם ד"ר טליה פישר וד"ר יששכר (איסי) רוזן-צבי מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. במחקר נבחנו כל 3,000 הערעורים ובקשות רשות הערעור שהוגשו לבית המשפט העליון בישראל בתיקים פליליים ואזרחיים ב-2006-2007. המחקר פילח את התיקים על פי רשימת משתנים ארוכה, הכוללת בין היתר את התחום המשפטי שבו עוסק הערעור (קניין, חוזים, נזיקין וכו'), את מאפייני המתדיינים (יחידים, תאגידים והמדינה) ואת

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

התמונה העולה מאלה היא שמערכת המשפט היא פרו-מדינה מובהקת. האם נתונים אלה עולים בקנה אחד עם עיקרון השוויון בין המתדיינים? ומה מלמד הדבר על הנגישות לצדק בישראל?

4.12 **שיעור ההרשעות** - שיעור ההרשעות בתיקים הפליליים בישראל, כפי שעלה מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וממחקרו של שופט מכהן – הוא עצום.⁶⁷ נתונים אלה הם מטבע הדברים בעייתיים מאוד. מלומדים מונים שורה של משמעויות העולות מהם, בין היתר:⁶⁸

א. אין חזקת חפות. בשיטה משפטית שבה 99.9% מהתיקים מסתיימים בהרשעה, לא ניתן לטעון כי מתקיימת חזקת חפות. כאשר לאדם שהוגש נגדו כתב אישום סיכוי קלוש של 1 ל-1000 להיות מזוכה,⁶⁹ הרי שהחזקה אינה שאדם הוא חף מפשע אלא שהוא אשם.⁷⁰

ב. אם ב-99.9% מהתיקים שמגישה התביעה מתקבלת הרשעה, אזי שיקול דעתה של התביעה כמעט מושלם, ומשמעותו שההגנה אינה מצליחה להביא את בתי המשפט לפקפק בראיות

השופטים שישבו בדין. המחקר גילה כי שיעורי ההצלחה של המדינה בערעורים גבוהים באופן משמעותי מאלה של יחידים ותאגידים גם יחד. שיעורי ההצלחה של המדינה גבוהים במיוחד הן ביחס ליכולתה של המדינה לקבל רשות ערעור והן ביחס לתוצאת הערעור. בערעורים בזכות לא נמצאו הבדלים דרמטיים בין שיעורי ההצלחה של יחידים ותאגידים משני צדי המתרס, אך המדינה הצליחה יותר מבעלי דין אחרים - הן כמערערת והן כמשיבה. במלים אחרות, כשהמדינה הייתה המערערת, היא הצליחה במרבית המקרים לגרום לכך שבית המשפט יהפוך את פסק דינו של בית המשפט המחוזי. כשהמדינה הייתה המשיבה, היא הצליחה לגרום לכך שבמרבית המקרים בית המשפט ידחה את הערעור וישאיר את הכרעתו של בית המשפט המחוזי על כנה. כך למשל, סיכויי ההצלחה של תאגיד אשר ערער לעליון על פסק דין מחוזי שניתן לטובת המדינה הסתכמו ב-20% בלבד. סיכוייו של יחיד שערער לעליון נגד פסק דין לטובת המדינה הסתכמו ב-17%. בערעורים פליליים בזכות הצליחה המדינה להפוך 80.7% מפסקי הדין שעליהם ערערה, בעוד שנאשמים הצליחו להפוך רק 16.2% מפסקי הדין שעליהם הם ערערו. פישר ורוזן-צבי מציינים כי ניתן אמנם להניח שהמדינה עושה שימוש בררני יותר במנגנון הערעור, אך לדבריהם "הפערים הגדולים אינם יכולים להיות מוסברים רק בכך והם מצביעים גם על כוחה העודף של המדינה כבעלת דין". המחקר מצאי כי המדינה נהנתה מעדיפות משמעותית כבעלת דין גם במקרים של ערעורים ברשות. בתחום האזרחי 77.8% מבקשות רשות הערעור של המדינה התקבלו ורק 10.2% מבקשות רשות הערעור של מתדיינים שאינם המדינה (יחידים ותאגידים) התקבלו על ידי בית המשפט. בתחום הפלילי קיבל בית המשפט את בקשת רשות הערעור של המדינה ב-71.4% מהתיקים, בעוד שרק 5.6% מבקשות רשות הערעור של נאשמים התקבלו. ראו עידו באום, "מחקר: המדינה זוכה ביותר מ-80% מהערעורים לעליון", *TheMarker*, 15.6.2010, <http://www.themarker.com/law/1.575396>. כן ראו הדברים המיוחסים לדניאל פרידמן ואביגדור פלדמן שנאמרו בכנס של ייסוד הפורום הפלילי של לשכת עורכי הדין ביום 2.12.2007, אצל צבי לקח ואמיר דהאן, "שיעור הרשעות של 99.9% בישראל: האם המשפט מעוות או רק הסטטיסטיקה מעוותת?", **דין ודברים** ה (2010) 185, בעמ' 186, הערה 4. כן ראו דבריו של אביגדור פלדמן כפי שמובאים במאמרו של משה גורלי, "מחלוקת: האם שיעור ההרשעות בישראל גבוה מדי" *TheMarker* 10.11.2002 <http://www.themarker.com/law/1.129690>.

⁶⁶ ראו דשא, לעיל הערה 15, הדיון בשער השני בפרק 8(ג)3.23. הנושא את הכותרת "סיכויי הערעור והקשר בינם לבין זהותו של בעלי הדין".

⁶⁷ לפני נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה רק אחד מכל אלף נאשמים במשפט פלילי מזוכה בסופו של דבר. לפי נתונים אלה, חלה עליה מתמדת בשיעור ההרשעות בישראל. בשנת 1980 אחוז ההרשעה - 92.4% - שנת 1990 - 95.4%, שנת 2000 - 97.4%, 2002 - 97.8%, 2003 - 97.8%, 2004 - 99.8%, 2005, 2006 - 99.9%. תמיכה בנתונים אלה מופיע גם במחקרו של של כבי' השופט ד"ר עמי קובו שפורסם בספרו שיצא לאור בשנת 2010 ולפיו "רק אחד מכל אלף נאשמים מזוכה בסופו של דבר, לעומת 76 מכל אלף לפני 30 שנה". ראו משה רונן, "אחד מאלף" **ידיעות אחרונות** 29.6.2010. לאחר פרסום הנתונים נוצרה סערה ציבורית ובעקבותיה טענה הפרקליטות כי הנתונים מטעים. בעקבות זאת שינתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה את אופן החישוב ופרסמה נתונים שונים. ראו בועז סנגירו, "זיכוי בבית משפט ישראלי - חיה בסכנת הכחדה", *ynet* 3.9.2012 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4275973,00.html>; בועז סנגירו, "משכתבים את ההיסטוריה", **עורך הדין**, יוני 2015 http://www.clb.ac.il/uploads/6_2015.pdf. ראו גם לקח ודהאן, לעיל הערה 65. למן שנת 2011 אין הלשכה מפרסמת עוד דוחות בעניין זה. ראו אורן גזל-איייל, ענבל גלון וקרן וינשל-מרגל, "שיעורי הרשעה וזיכוי בהליכים פליליים", מאי 2012 <http://elyon1.court.gov.il/heb/Research%20Division/doc%5CResearch1.pdf> בעמ' 5.

⁶⁸ לקח ודהאן, לעיל הערה 65 בעמ' 187-189.

⁶⁹ לקח ודהאן, שם בעמ' 187 והאסמכתאות שם בהערה 8.

⁷⁰ לקח ודהאן, שם בעמ' 187 והאסמכתאות שם בהערה 8.

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי.

אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשדר, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המהברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

שהביאה התביעה והיא אינה מצליחה לשכנע את בית המשפט כמעט אף פעם בחפותו של הנאשם.⁷¹

ג. כאשר שיעורי ההרשעה הם כמעט אבסולוטיים, ובהנחה שהתביעה מפעילה ביקורת פנימית ברמה כה גבוהה רק במקרים בהם חומר הראיות הוא מבוסס באופן המבטיח הרשעה - אזי אין צורך בניהול הליך פלילי לפני בית משפט לצורך הכרעה בשאלה אם אדם הוא אשם, וכמובן אין הצדקה לממן הגנה משפטית – לא על חשבון המדינה (במסגרת הסנגוריה הציבורית), וגם לא באופן פרטי. כך, גם אין מקום לניהול הליך משפטי שכרוך בעלויות לקופה הציבורית. ניתן לחסוך חלק מעלות השופטים ולקבוע כי משהוגש כתב אישום, ייחשב אדם אשם על בסיס החלטתה של התביעה ותפקידו של בית המשפט יהיה לגזור את עונשו.⁷²

ד. בהנחה שהתביעה איננה מגישה כתבי אישום רק במקרים בהם חומר הראיות רב ומבוסס באופן המבטיח הרשעה אלא גם במקרים גבוליים (למשל במקרים של גרסה מול גרסה), ניתן אולי להסיק מהנתון כי השופטים במערכת המשפט הם "פרו תביעתיים" כלומר נוטים לקבל את עמדות התביעה וראיותיה ואינם נוטים לקבל את עמדות ההגנה.⁷³

כך או כך נתונים אלה מעידים על חוסר שוויון ויתרון עצום שיש למדינה כבעלת דין בתיקים פליליים. האם נתונים אלה מחזקים את תחושת השוויון בין המתדיינים או שמא הם מטילים בה ספקות כבדים? לאורה של מציאות זו, מה ניתן לומר על הנגישות לצדק במקומותינו?

4.13 **השוויון בין המתדיינים בהליכים אזרחיים** - הספקות מתעוררים לא רק בהליך פלילי אלא גם בהליכים אזרחיים ועתירות לבג"ץ: יש הטוענים שהשינויים שחלו בפסיקתו של בג"ץ בעשורים האחרונים – בכללם הרחבת זכות העמידה, פותחים את שערי בית המשפט בפני גורמים שונים ומרחיבים לכאורה את הנגישות לצדק. מן הצד השני בשנים האחרונות ניתנו על ידי בית המשפט העליון מספר פסקי דין שבהם דחה בג"ץ את העתירות בשל זהות העותרים או בשל השתייכותם למחנה פוליטי כזה או אחר.⁷⁴ האם עובדה זו עולה בקנה אחד עם עיקרון השוויון בין המתדיינים?

4.2 הליך הוגן

הוגנות במערכת המשפט – אף היא ביטוי בסיסי של הנגישות לצדק. הוגנות היא בראש ובראשונה הליך הוגן. להלן כמה שאלות שמתעוררות בהקשר זה ועולות גם הן מן הדיון שהובא לעיל:

⁷¹ שם, בעמ' 188. כנגד זה עומדת טענת התביעה שלפיה היא מחמירה עם עצמה ומפעילה ביקורת פנימית ברמה גבוהה מידי. כלומר היא אינה מגישה כתבי אישום כלאחר יד וכאשר היא מגישה כתב אישום פירוש הדבר שהנאשם כמעט תמיד (ב- 999 מתוך 1000 מקרים) – אשם. ראו שם בהערות 9-10.

⁷² שם, בעמ' 188-189.

⁷³ שם, בעמ' 189.

⁷⁴ ראו למשל בג"ץ 5377/09 רגבים נ' שר הביטחון (2009) [פורסם בנבו], פסקה יג' לפסק הדין; בג"ץ 2031/13 רגבים נ' בנימין נתניהו ראש ממשלת ישראל (2015) [פורסם בנבו], פסקה י' לפסק הדין.

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן: איזכור שם המחברת, שם המאמר וכתובת אתר זה

א. האם שיעור ההרשעות העצום בישראל מלמד כי חשוד בעבירה פלילית אכן זוכה במערכת המשפט שלנו ל"הליך הוגן"?

ב. האם האחוז הנמוך של ערעורים שהוגשו על ידי אזרחים בתיקים שהמדינה צד להם והתקבלו, מלמד כי ערעורים נשמעים בנפש חפצה? מה מלמדת הסטטיסטיקה והנתונים שהובאו לעיל על סיכויי הערעור? האם הסיכוי הנמוך לכאורה מקיים את הזכות להליך הוגן?

ג. שאלות נוספות שמתעוררות בקשר עם ההליך ההוגן והנגישות לצדק במובן הרחב, נוגעות לזהות של השופט או המותב אשר דן בתיק. ידוע לכול כי תוצאת התיק עשויה להיות מושפעת באופן ברור מטיב ההרכב שנקבע לדון בו ומדעותיו של אותו הרכב.⁷⁵ כיצד ועל פי מה נקבע הרכב השופטים אשר נבחר לדון בתיק (במיוחד בעתירות לבג"ץ)? האם לא ניתן לומר שבחירת המותב מסמנת מראש במידה כזו או אחרת את תוצאת התיק המשפטי? ומהן ההשלכות של הדבר על הגינות ההליך והנגישות לצדק?⁷⁶

5. הפן השני – מניעת ניצול לרעה

נגישות לצדק פירושה שכל אזרח, באשר הוא, יוכל להביא את עניינו לבחינה שיפוטית, להכרעה או ליישוב סכסוך. כל אזרח שסבור שבוצעה עוולה – עומדת לו הזכות להביא את העניין לבית המשפט. מערכת משפט אשר מבטיחה נגישות לצדק, שעריה פתוחים בפני כל אזרח באשר הוא, היא אשר יהא מעמדו או יכולותיו הכלכליות.

מן הצד השני, מנגנון כזה שבו מערכת המשפט פתוחה ונגישה – ככל שהוא קיים – עשוי לעודד ניצול לרעה של ההליך השיפוטי. לפיכך, כנגד זכות זו, חייב להיות מנגנון אשר יבטיח את סינון המקרים שבהם מנוצלת הזכות לרעה. אלו הם מקרים בהם עותרים פונים לבית המשפט על מנת לקבל במה, פרסום, תמיכה לתפיסת עולם שלא זכתה לתמיכה פוליטית וכדומה.

⁷⁵ אורי אהרונוסון, "שיהיה במזל: על אקראיות בסדרי הדין", **משפט חברה ותרבות**, הכרך בנושא "פרוצדורות", 135, 148 (איסי רוזן-צבי וטליה פישר עורכים, 2014). מירון גרוס ויורם שחר, "לשאלת דרכי השיבוץ של מותבי בית המשפט העליון - ניתוחים כמותיים", **משפטים** כט, 567, (תשנ"ח-תשנ"ט).

⁷⁶ ראו פרופ' שמעון שטרית במאמרו "ערכי היסוד של מערכת השפיטה בישראל", "ספר אור – קובץ מאמרים לכבודו של השופט תיאודור אור" (2013) 617, בעמ' 622-623. שטרית מצוין שם כי "חלוקת התיקים לשופטים צריכה להיעשות על בסיס תכנית קבועה וידועה מראש ('עקרון השופט הטבעי'), ולא על ידי קביעה אד-הוקית של נשיא בית המשפט או של השופט הממונה על המינהל השיפוטי הנעשית לאחר שהתיק מוגש לבית המשפט".

כל הזכויות שמורות לורד דשא © עו"ד

אין באמור כדי להוות ייעוץ משפטי ו/או כל ייעוץ אחר והוא אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי ספציפי. אין להעתיק, לפרסם, להפיץ, לשרד, לצטט, להציג, לשכפל או ליצור מאמרים או עבודות נגזרות תוך שימוש במידע הכלול באתר אלא בכפוף לכללי השימוש ההוגן; איזכור שם המהברת, שם המאמר וכתובת אתר זה